

všetkého celkom samozrejme vychádzam z toho, že Hanka bude mať vo veku päť či šesť rokov takú silnú sebaidentifikáciu ako dievča, že si tie nohavice nebude chcieť obliecť. Je mi však jasné, že je to moja projekcia jej dievčenského správania. Podsúvam jej, čo bude vtedy pre ňu ako dievča spoločensky možné (hoci len v spoločenskom rámci škôlky), a myslím si, že to viem vopred.

Nato ponúknem nohavice Kriste pre Jurka. Okamžite sa ma spýta, či sú to chlapčenské kožené nohavice, teda „skutočné kožené nohavice“.

Správanie matky dcéry tu jasne korešponduje so správaním matky syna. Tak robíme z našich synov a dcér ženy a mužov s rôznym správaním a vkusom.

2. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Máme na návšteve babičku. Hanka ju vyrušuje pri príprave raňajok. Počujem, ako ju chce babička odpútať: „Nože pozri, ako sa má tvoj bubáčik (jedna z mnohých bábik, čo dostala na Vianoce), či ho netreba prebaliť.“ Tak to teda vyzerá, keď dievčatko vedieme k hre s bábikami.

Pri nakupovaní stretne Barbaru s dvaapoločným Félixom. Barbara mi vraví, že sa vybrali k detskému lekárovi, aby sa spýtali, či už Félix môže jazdiť na hračkárskom autíčku, či to nie je nebezpečné zo zdravotného hľadiska. Chce mu totiž jedno také veľké autíčko na jazdenie kúpiť — Félix má vraj hrozne rád autá.

Ešte nikdy mi nenapadlo kúpiť Hanke také auto. Je to za preto, že sa *ja* nezaujímam o autá?

3. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Kreslíme si. Hanka chce nakresliť Svätú rodinu v Egypte v ich domčeku. Jozefa ako tesára pred domčekom s kladivom a klincami, Ježiška v postielke a Máriu pri ňom. Nakreslím Jozefovi do úst fajku, ako ju vždy nosieva poľovnícky dedko vo Švajčiarsku — v kútiku úst. Hanka chce fajku aj pre Máriu. Vtedy impulzívne namietnem: „Ale Mária predsa nemôže fajčiť fajku.“

Na to povie Hanka: „Ale aj ženy predsa môžu fajčiť fajku — veď to dobre chutí.“ (Že to dobre chutí, povedal Hanke dedko.)

Snažím sa zachrániť situáciu: „Jasné, že ženy môžu fajčiť fajku, ak im chutí.“

Spomenula som si pritom na dve kolegyne, ktoré fajčia cigary, a kvôli tomu ich kolegovia diskriminujú a kolegyne ohovárajú a vysmieľujú. Vždy som ich správanie považovala za veľmi netolerantné. A teraz sa mi stalo to isté. Spontánne hovorím Hanke, že fajka je len pre mužov. Podarilo sa mi to skorigovať len preto, že sa stále vedome kontrolujem pomocou tohto denníka? Trvala by som inak na tom, že Mária fajku nedostane? Neviem.

Popoludní sa Hanka hrá s dvoma chlapcami (dvoj- a trojročným) v detskej izbe. Deti vyjdú z izby a každé má v ústach drevenú paličku.

Hanka vraví: „To sú naše cigarety, fajčíme.“

Namietnem: „To nie je pekná hračka,“ a paličku jej vezmem.

Hanka na to rozhorčene: „Ale ja som predsa ujo.“

Vari má moja lekcia z dnešného rána taký účinok? Matky synov nechajú svojim deťom „cigarety“, aj keď so mnou súhlasia v tom, že to nie je dobrá hra, lebo obsahuje falošnú predstavu o hodnote cigariet.

Večer vo vani sa Hanka postaví, dá si ruky pred prirodzenie a konštatuje, že ciká. Pokúša sa napodobňovať mužov.

Babička komentuje: „Nerob to, veď si dievčatko, a nie chlapček.“ Už zasa to usmerňovanie, ako sa správať, čo ženy a dievčatá smú a čo nie. Rozhodne nesmú robiť to, čo robia chlapci.

4. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Prezeráme si s Hankou obrazovú knihu o egyptskej mytológii. Náhodou ležala v izbe a Hanka si ju chcela pozrieť. Hanka sa pýta pri mužskom, ale veľmi štylizovanom božstve: „Kto je to?“

„To je niečo ako guru,“ odvetím. Tomu totiž rozumie, navštívili sme raz ašrám jednej mojej priateľky.

Hanka sa pýta ďalej: „Je to ujo?“

Spontánne vyhrknem: „Nie, teta!“

Aby som v nebi vytvorila rovnováhu, siaham po vedomej intelektuálnej lži, pretože mám plné zuby toho, že by som božstvo už zasa mala prenechať mužom. Až neskôr, po mnohých výčitkách, že som Hanke povedala nepravdu, si poviem, že som ju vlastne neoklamala. Veď toho napokon vieme dosť o existencii matriarchátov alebo prechodných spoločenstiev k patriarchátu, v náboženstvách ktorých vládli často len bohyne, alebo im patrilo aspoň významné postavenie.³³ V starom Egypte bol rozšírený kult bohyne Isis. Mužské božstvo sa presadilo až s rozšírením kresťanského náboženstva.

To všetko som vedela, a predsa som si myslela, že Hanku klamem, keď som jej jedno božstvo prezentovala ako ženské, a nie mužské. Som šokovaná, ako hlboko je v nás zakotvený primát mužského boha a ako upierame svojim dcéram námahavo získané poznatky o ženskej minulosti. Moja reakcia sa totiž nezakladala na mojich vedomostiach o bohyniach, reagovala som z trucu a s výčitkami svedomia.

6. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Nasledujúceho dňa: Raňajkujeme a Hanka rozpráva o tom, ako Félix rozmazáva jedlo po stole. Zdôrazňuje, že to robí Félix. Vysvetľujem jej, že Félix je mladší ako ona, ešte skoro bábätko (je o necelé dva mesiace mladší), a preto ešte nedokáže jesť tak poriadne ako ona. Hanka na to: „Ale Félix je väčší ako ja a Jurko tiež.“

„Nie, obaja sú menší ako ty,“ odporujem.

Na Hanka trvá na svojom: „Nie, sú to chlapci a chlapci sú vždy väčší ako ja.“

Som týmto konštatovaním dosť šokovaná, pretože Hanka spája veľkosť so šikovnosťou a tým, čo smú. Opýtam sa jej, kto niečo také povedal. Odpovedá: „Barbara“ (Félixova mama). Neverím tomu, resp. viem si to predstaviť len tak, že niekedy v rozhovore medzi matkami padlo konštatovanie, že chlapci bývajú vždy väčší – myslené v centimetroch, a Hanka to zachytila a interpretuje to, pochopiteľne, v súlade so svojím životným horizontom. Zasa jeden z tých ominózných zážitkov vytvárajúcich atmosféru, ktorá dáva chlapcom náskok pred dievčatami a dievčatá učí rešpektu voči mužskosti, plazivému komplexu menejcennosti, pôsobiacemu po celý život. Ako možno usudzovať z viacerých výrokov, zasiahol už aj Hanku.

Popoludní sedí na záchode a rozpráva si sama pre seba: „Jurko je chlapec a ja som dievča.“

Pýtam sa jej: „A čo je ocko?“

Hanka: „Chlapec.“

„A čo je mama?“

„Chlapec.“

Zasmej sa.

Keď ide do obývačky, povie: „Všetci sú chlapci, len ja som dievča.“

Podľa všetkého znútornila hierarchiu, podľa ktorej posledné na rebríčku je vždy dievča, všetci ostatní sú chlapci.

Popoludní namaľuje bábike prsia a večer chce aj Klausovi namaľovať prsia, prsia sú veľmi dôležité.

Zatíka v záhrade dreveným kladivkom do steny domu klince. Má z toho veľkú radosť, povzbudzujem ju. Potom veľmi spokojne povie: „Ako ocko.“

Som nazlostená, pretože si nahováram, že som v dome rovno pred jej nosom už zatĺkla hodne klincov. No očividne ich nebolo dosť – alebo to nebolo dosť okázalé.

10. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Jurko a Hanka sa predpoludním hrajú s bábätkovskými bábikami. Hanka drží bábiku v náručí, kolíše ju a spieva jej. Pritom stojí pri dverách na terasu a nastavuje „svoje bábo“ slnku. Je to naozaj rozkošný pohľad, robí presne to isté čo ja, keď som ju takto často celé hodiny držiavala na rukách. Rozplývam sa.

Popoludní a večer som s ňou nebola. Keď sa vrátim domov a sedíme pri večeri, chcem pre ňu urobiť niečo mimoriadne milé. Spontánne mi napadne, že jej darujem svoju starú, maličkú bábiku, ktorá vyzerá podobne ako bábätko, s ktorým sa hrala predpoludním, aby sa aj s ňou mohla tak milo hrať na bábätko. Súčasne mi napadne, že som v nej predsa nechcela ešte viac posilňovať impulzy k hre s bábikami, ktoré už tak či tak dostáva od babičiek. No nedokážem odolať pokušeniu a bábiku jej dám. Je ňou nadšená, a tak sa teraz spolu hráme s bábätkovskou bábikou.

Nie je to vari typická výchova dievčat, prezentovaná vo výskumoch a štatistikách? Jurko sa predpoludním rovnako milo hral so svojimi bábikami, no nikto mu následne nedaroval novú bábiku, aby mal svoje bábätko, a nikto sa s ním preto špeciálne s bábikami nehral.

11. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Som s Hankou na výstave detských knižiek. Knihovníčka podíde k nám a ako obzvlášť krásne nám odporučí Janoschove knižky. Nereagujem na to, pretože jeho knižky považujem za sexistické, ale nič jej nepoviem. Prezerám si vystavené knižky.

Upútajú ma dve knižky o profesiách, ktoré skrývajú viac diskriminácie než všetky ostatné. Jedna z knižiek má na obálke veľký dom, otvorený tak, aby deti videli do rôznych izieb. A čo tam asi tak vidia? Osem mužov v rôznych „mužských“ profesiách, odohrávajúcich sa v kanceláriách. Ženy sú tu prítomné len ako pacientka u lekára, svedkyňa pred sudcom alebo žiačka v lavici pred učiteľom. Tá knižka je podľa mňa popretím spoločenskej reality. Mám si teda vyčítať, že dieťaťu prezentujem ženy ako „tiež“ zastúpené, aj keď to celkom nezodpovedá skutočnosti, ako napríklad v orchestri alebo u božstiev? V tejto knižke sa jednoducho popiera existencia početných lekároch, sudkýň, advokátok, učiteľiek, inžinierok a architektiek. Táto lož ma pobúrila a zaprisahávam sa, že sa budem mstiť tým, že budem pred Hankou profesie označovať výlučne v ženskom rode. Druhá knižka predstavuje mužov v neakademických povolaniach – zasa výlučne mužov: bagrista, montér, pekáč, kuchár a maliar.

Došla mi trpezlivosť, tak som sa na to spýtala knihovníčky. Dáme sa do reči, okamžite pochopí, čo mám na mysli, a vysvitne, že aj ona považuje Janoscha za sexistického.

Vyrazí mi to dych. Prečo mi ho teda odporúčala, keď ešte nepoznala moju mienku o ňom? Je to v tom, že som nebola oblečená výstredne, alternatívne (ona nakoniec tiež nie), a preto ma považovala za konzervatívnu? Je to len záležitosť zasvätených? Nesexistické knižky sú určené len pre feministickú „scénu“? Nechápeť celkom, čo má znamenať jej náhly obrat. Pýtam sa jej, či zaznamenala, že by matky dcér poži-

čievali iné knižky než matky synov. Prisvedčí. Pre dievčatá požičiavajú knižky o koňoch a zvieratách, mystické a rozprávkové príbehy, pre chlapcov dobrodružstvá, príbehy zo širého sveta a knihy o profesiách. Ako sedemročné si však už deti takto rozdielne vypožičiavajú samy od seba, ubezpečuje knihovníčka. Je to ten stále omieľaný inštinkt, ktorý spôsobuje, že sú chlapci iní než dievčatá?

A vôbec, uisťuje ma pri obede knihovníčka, ktorá má štvorročného syna, chlapci sú skutočne iní ako dievčatá – napriek rovnakému zaobchádzaniu. Nikdy vraj nechcela svojho syna vychovávať ako typického muža, a predsa sa z neho stal skutočný chlapec. Zrejme je to vrozený rozdiel, ako musí teraz priznať – hoci v to nikdy predtým neverila.

12. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Niekoľko ľudí zničil snehuliaka, ktorého sme si včera s Hankou postavili. Hanka strašne narieka. Vravím jej, že to bolí nejakí zlí, hlúpi chlapci. Násilie, agresivita, ničenie – to všetko spontánne priradujem k bytostiam mužského rodu. Zrejme preto, že som to vo svojom živote tak pociťovala a ešte stále pociťujem; pretože je to pre mňa spoločenská realita. (Box, znásilnenie, armáda, vojna, zločin, asociatívne mi napadá množstvo situácií súvisiacich s mužmi.)

Lenže pre Hanku z toho možno vyplynie, že keď takéto činy páchajú len chlapci, tak je im to aj dovolené a pre dievčatá to neprichádza do úvahy. Svoj pokus utešiť sa predsa vzatím „ale ich zbijeme“ ihneď sama oslabí konštatovaním „lenže oni nás zbijú tiež“ a zoči-voči svojej bezmocnosti pred tými zlými chlapcami sa rozplače ešte zúfalejšie. To potvrdzuje môj dojem, že nenachádza možnosť, ako čeliť telesnému násiliu, ktoré doposiaľ zažívala vždy zo strany chlapcov. Zo skúsenosti už totiž vie, že bitka vyvoláva len bitku a ne-

odstraňuje konflikt. Nechce sa brániť ani protiútokom – tento mužský princíp „oko za oko, zub za zub“ odmieta a v tejto situácii dovádza tento princíp ad absurdum. No prečo má Hanka tento pocit bezmocnosti? Pretože proti násilnému správaniu nedokážeme postaviť žiadne iné vzorce správania, pretože my matky nedokážeme ponúknuť nič iné ako patriarchálne možnosti riešenia konfliktov, pretože spoločnosť ako celok nezavrhuje násilie a nepostihuje ho – ak sa ho, pravda, nedopúšťajú dievčatá a ženy.

Popoludní máva Jurko v kuchyni Hanke pred tvárou uterákom, zaujíma výhražný postoj a kričí na ňu. Preňho je to len zábava, lenže Hanka je veľmi zastrašená a pociťuje jeho spávanie ako ohrozujúce. Stiahne hlavu, sebaobranne si drží ruku nad hlavou a zúfalo kričí. Možno má v duši ešte príliš hlboko bolesť kvôli zničenému snehuliakovi, než aby mohla chápať takúto zábavu. Podídem k nej, dám jej do ruky uterák a mávam spolu s ňou Jurkovi pred tvárou; pochopila to a upokojila sa. Ale zastrašovanie ako hra ju nebaví, a koniec koncov Jurko sa jej ani nebojí.

No v tejto situácii v mojich očiach „atmosféra“ zasa podporovala mužské princípy. Hanku som viedla k tomu, aby reagovala, pochopila, niečo podnikla. Ani jedna z nás matiek nezakázala Jurkovi takéto správanie preto, že sa ho Hanka bála. Objektívne jeho správanie skutočne vyjadrovalo násilie – a to násilie sme nezastavili. U Hanky to muselo vyvolať dojem, že to Jurko jednoducho smie, že to tak je, a hotovo. Potom je jasné, že sa k tomu u dievčaťa – a neskôr u ženy – pridruží pocit bezmocnosti. Veď nemáme žiadne iné vzory reakcií ako nacvičovanie rovnakého správania, ktoré na druhej strane pre nás ako ženy vôbec nie je obvyklé a ani ho spoločnosť od nás neočakáva. Dievčatko tu začína trpieť kvôli jednému zo spoločenských rozporov medzi správaním primeraným realite a očakávaným ženským správaním podľa imaginárneho ideálu.

13. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Zastavila som sa u Kristy, niečo som jej priniesla. Sú u nej hostia, vypijeme si spolu šálku kávy. Rozhovor sa, samozrejme, krúti okolo detí. Aké veľké sú, aké bacuľaté, aké múdre, aké zábavné. Hanku a Jurka rozoberáme do najmenšieho detailu. Vtedy Kristin švagor skonštatuje: „Jurko má také mäkké črty tváre, že vyzerá skoro ako dievča. To nie je dobré pre jeho budúcnosť, keď je taký mäkký, veď by ho mohli považovať za dievča.“

Čo za obraz sa tu projektuje do dvaapoločného chlapca. Nečudo, že ľudia, ktorí hovoria takéto veci, sa k deťom správajú rozdielne podľa ich pohlavia a ich správanie interpretujú odlišne.

14. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Popoludní ideme do mesta, Hanku oslovujú viacerí ľudia ako chlapčeka bez ohľadu na jej takzvanú dievčenskú čiapku – ako tú čiapku označili matky synov. Dospela som k názoru, že to súvisí s jazykom. Začala som byť voči tomu vnímavejšia a nachádzam rôzne súvislosti.

Pozornosť každého človeka v našej spoločnosti je a priori nastavená na muža, a aj v jazyku sa všetko primárne definuje cez mužský rod.³⁴ V nemčine je to najviditeľnejšie pri zámenne „man“ (Mann = muž), ktoré zahŕňa aj ženy. Mužský rod udáva tón a definuje. Preto keď majú ľudia dočinenia s dieťaťom, ktoré je oblečené relatívne rodovo neutrálne, predpokladajú najprv, že ide o chlapca. Až keď ich dieťa opraví, alebo zbadajú zamrznutý úsmev matky, zdvorilo sa spýtajú, či *to* prípadne nie je dievčatko. Znie to asi takto: „A ty si nebudaj dievčatko, či nie?“ Odchýlku voči tomu, čo automaticky predpokladáme, treba voči cudzím osobám vyslov-

ne pomenovať. U dieťaťa to musí zanechať dojem, že byť dievčaťom je niečo iné, niečo, čo sa vlastne neočakáva – odchýlka od normality.

15. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Sme v Mníchove, pozeráme si v meste výklad kníhkupectva. Na najspodnejšej polici, presne vo výške Hankiných očí, sú vedľa seba vystavené tri detské knižky: „Som lekár“, „Som rybár“, „Som kuchár“. Obálky zdobia obrázky malých chlapcov so sebavedomým úsmevom v profesnom odevu lekára, rybára a kuchára. Na knižkách nevidno ani jedno dievča. Hanka sa na ne pozerá a spýta sa: „Čo to tí chlapci robia?“ Som rozhorčená tým sexizmom, preto Hanke vedome nepoviem, že ide o profesie, ale že chlapci sa jednoducho hrajú a že keď prídeme domov, zahráme sa na liečenie, chytanie rýb a varenie aj my.

Naozaj môžem svojej dcére otvárať cestu ku *všetkým* profesiám len „falšovaním“ skutočnosti? Uvažujem, či Hanka vôbec pozná nejakú lekárku, či už videla ženu v tomto povolání. Nie, pretože najbližší detský lekár, ku ktorému chodíme na preventívne prehliadky, je, samozrejme, muž. Zubár, ku ktorému ma sprevádzala, bol muž. Detský lekár v Berlíne bol muž. Zaumienim si, že pri najbližšej príležitosti budem cieľavedome hľadať lekárku, aby som Hanke takto ponúkla možnosť identifikovať sa so ženou v tomto povolání.

Návšteva lekárky sa stala aktuálnou, keď mala Hanka o dva týždne zapálené ucho. Z dvoch lekárskejších praxí orientovaných na homeopatiu som si vybrala prax lekárky. Po vyzdravení sa Hanka hrala s trojročnou Annou na nemocnicu, chorobu, nehodu atď., a pritom stále hovorila o *doktorke*.

Aj svoju pohybovú terapeutku teraz označujem za *doktorku*, aby som vyrovnala predchádzajúcu nerovnováhu.

Už zasa klamem!

16. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Hanka sa od svojej opatrovateľky Tiny zasa vrátila s jedným krikľavočerveným nechtom. Hneď pri pozdrave povedala: „To preto, že som dáma.“ Je s ňou aj Jurko, no on žiaden lak na nechtoch nemá. Obdivujem Hankin necht veľmi zdržanlivo a stručne a pýtam sa Tiny, prečo nemá Jurko nalakované nechty.

Hanka sa hneď do toho zastarie bez toho, že by vyčkala Tininu odpoveď: „Jurko je pán, nie dáma. Ja som dáma.“ Na to mi zasa demonštratívne otrčí nalakovaný necht. Môžem si teda ľahko predstaviť, čo Tina deťom vravela.

18. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Sme týždeň na gazdovstve v Južnom Tirolsku. Hostiteľská rodina má tri dievčatá – štvorročnú Bernadetu, takmer trojročnú Annu a ročnú Magdalénu.

Tri väčšie dievčatá sa celý týždeň spolu hrávajú bez väčších problémov so strkaním či bitkou. Samozrejme, že sa niekedy pohádajú o nejakú vec, ale inak bez problémov. Niet medzi nimi agresivity, ktorú poznám od chlapcov.

Hanka a Anna sa doberajú. Zo žartu sa strkajú a chichocú sa pritom. Snažia sa odhadnúť, aký účinok strkanie má, a preto doň postupne vkladajú väčšiu a väčšiu silu. Obe pritom dávajú svoju silu veľmi precízne a sú k sebe veľmi ohľaduplné. Až kým obe nepadnú na zem, kde sa obe gúľajú jedna po druhej, sem a tam. Je to skôr túlenie sa než kľbčenie, obe majú veľké potešenie z tesného telesného kontaktu bez stopy vážnosti, agresivity, boja či ctižiadosti. Pripomenulo mi to spôsob, akým vedú rozhovory ženy, ktorý opísala Senta Trömel-Plötz a iné vedkyne.³⁵

Neskôr sa s pani Gärtnerovou zhováram o problémoch s agresivitou. Rozpráva mi, že keď raz Anna postrčila mladšie dieťa tak, že spadlo, veľmi ju vyhrešila, ba dokonca ju aj capla, takže odvtedy to už Anna nikdy neurobila. Spomenula som si, že aj ja som na prvé takéto Hankine pokusy reagovala veľmi prudko. Očividne sme agresivitu svojich dcér zarazili vo veľmi skorom štádiu.

Deti sa sústredene hrajú s lavičkou na zatĺkanie valčekov. Pani Gärtnerová vraví, že to je pekná hračka, ale väčšmi by sa hodila pre chlapcov.

Zhovárame sa o jej štvrtom dieťati a o tom, že to možno bude chlapec. Pani Gärtnerová konštatuje, že vlastne vôbec nevie, ako vychovávať chlapca, že sa to bude musieť naučiť, pretože doteraz vychovávala len dievčatá. Svojím konzervatívnym spôsobom veľmi jednoducho vysloví fakt, že existujú dva rozdielne spôsoby, ako pristupovať k dieťaťu podľa toho, či je to chlapec, alebo dievčatko.

22. február 1984 (2 roky, 6 mesiacov)

Kúpili sme Hanke v Bozene topánky. Našli sme dobré, praktické topánky, hnedé, bez nejakých módných výstrelkov. V tomto obchode nakupujú juhotirolskí sedliaci a im tento štýl vyhovuje. Ja som však tieto topánky sprvu emocionálne odmietla a pýtala som si iné modely. Iné nemali. Až neskôr som si uvedomila, prečo som tieto praktické topánky nechcela kúpiť. Zrejme som ich považovala za chlapčenské, pretože nič na nich nenaznačovalo, že by boli pre dievčatá. No čo to vlastne znamená? Čo robí topánku dievčenskou topánkou? Až keď som si uvedomila ten nezmysel, bola som schopná Hanke kúpiť tieto topánky, ktoré si potom veľmi obľúbila a ktoré sa ukázali ako veľmi praktické. Ak by som

sa nad tým nezamyslela, pravdepodobne by som s Hankou ďalej hľadala „dievčenské topánky“. Vkus a potreba krásliť sa teda nevznikajú samy od seba.

Sedím s tromi dievčatami v reštaurácii. Hanka sa z ničoho nič spýta, či aj Bernadeta a Anna majú prsia. Prisvedčím. Tým je vec vybavená.

Pani Gärtnerová mi hovorila, že keď Anna a Bernadeta po prvý raz videli nahého chlapčeka, mysleli si, že malý je chorpý, keď má na brušku taký čudný výrastok, a volali na pomoc mamu.

Potešilo ma, že sa u týchto dievčatiek (dvoj- a štvorročné) skutočne prejavilo správanie, ktoré Kate Millett a Simone de Beauvoir³⁶ vo svojej konfrontácii s Freudovou teóriou zaviazali penisu ponúkajú ako alternatívu; obe kladú Freudovi otázku: „Prečo by malo byť dievčaťko ihneď presvedčené, že väčšie (penis v porovnaní s klitorisom) znamená aj lepšie? Nemohlo by si v naivite svojho detského narcizmu rovnako dobre predstavovať, že penis je výrastok, a svoje telo brať ako normu?“

V Hankiných rozhovoroch zaberá medzicasom existencia „prsiiek“ podstatne väčší priestor než existencia „vtáčika“. Stále častejšie si ukazuje na svoje prsia a hodnotí ľudí podľa toho, či prsia majú, alebo nemajú. Aj Jurko sa s veľkým záujmom podieľa na rozhovoroch o prsiach.

Ešte nikdy som nepočula o komplexe závisťi poprsia u chlapcov a mužov.

2. marec 1984 (2 rolej, 7 mesiacov)

Klaus a Hanka sú chorí a ležia spolu v posteli. Hanka konštatuje, že Klausova brada škriabe. Vraví, že keď bude veľká, tiež bude mať bradu. Klaus namieta a vysvetľuje jej, že ženám a dievčatám brada nerastie a že aj u nej to bude tak ako

u maminky. Teraz Hanka trvá na tom, že keď bude maminka veľká, aj ona bude mať bradu.

Načúvam ich dohadovaniu sa z obývačky a uvedomím si, že v Hankiných predstavách očividne nie som taká veľká ako ocko, že som na akomsi medzistupni medzi dieťaťom a ockom, no skôr ma možno priradiť k deťom, pretože ešte môžem vyrásť ako ocko a dorásť do jeho dokonalosti.

3. marec 1984 (2 rolej, 7 mesiacov)

Dnes som sa s Hankou hrala na mlátenie sa, branie hračiek a klbčenie. Cítim, ako sa vyhybam akémukoľvek tvrdsiemu, obmedzujúcemu chmatu. Keď ju potom predsa len schmatnem pevnejšie, Hanka sa prelakne a pýta sa, prečo sa hnevám. Spomenula som si na svoje vlastné zábrany pri džude, keď som sa s veľkými ťažkosťami učila zaobchádzať s agresívnou telesnou blízkosťou (hoci len v rámci tréningu). Ako zatažko mi padlo priblížiť sa k nejakej osobe s úmyslom urieť ju, buchnúť pástou do tváre. Spôčiatku to bolo pre mňa takmer nemožné. Naučila som sa to až počas tréningu. Dnes je to už dávno minulosť — som zasa ako predtým, nedokážem uchopiť inú osobu pevným chvatom.

Ani voči Hanke sa nesprávam inak a nepokúšam sa na ňu tvrdo útočiť, pretože ona je ako ja, dievča. Z môjho hľadiska teda to „iné“ vôbec nepotrebuje. Nie je to tak ako s autami a strojmi? Vari fakt, že sme rovnakého pohľavia, brzdiť moju fantáziu a nedokážem si predstaviť, že u Hanky by mohlo byť všetko inak? Takto sa teda odovzdáva ďalej ono ženské ako „vrodené“?

Večer som bola na chvifu u Kristy, Jurkovej mamy. Je dešať hodín a Jurko pre niečo nemôže zaspáť. Krista ho vyberie z postieľky. Jurko sa na mňa díva veľmi nevraživo.

Akceptujem jeho správanie ako mužsky ľahostajné až ot-

vorene odmietavé, podobné správaniu dospelých mužov, ktorých ženská vyrušuje, a nepokúšam sa ho primäť k úsmevu alebo k milote. V prípade dievčatka by som reagovala omnoho emocionálnejšie. Venovala by som jej pozornosť, snažila by som sa ju zaujať. Každopádne by som ju nenechala na pokoji s jej momentálnou náladou, ale pokúšala by som sa podnietiť ju k inému správaniu, ktoré by *mne* vyhovovalo viac. Chlapčeka akceptujeme takého, aký je, dievčatko vedieme a nútíme k tomu, aby sa zmenilo, aby sa správalo priateľsky, i keď to nerobíme násilím. Možno sa ešte čudovať, že v dospelosti beháme po svete ako „usmievajúce sa automaty“?

4. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Sme pozvané na Friedrichove druhé narodeniny. Je tam aj takmer štvorročný chlapec, ktorý ihneď pristúpi k Hanke, zohne ruku v lakti a ukazuje jej svoje svaly: „Pozri, aké mám svaly.“ Z môjho hľadiska je jeho predvádzanie sa odporne „mačoidné“, podvedome ohrozujúce a dominantné.

Okamžite sa do toho zamiešam, ani nevyčkám na Hankinu reakciu a vravím mu, že aj Hanka má veľké svaly. Na moju výzvu ukáže „biceps“. Chlapec už nepovedal nič a odišiel. Hanka skonštatovala: „Aj ja mám svaly, mami, však?“ Prísvedčila som. Chlapec sa so svojím číslom obrátil na iné dievča. To sa naňho pozerá rozšírenými očami a nevraví nič. Vtedy k nim pristúpi aj jej matka a ešte jedna žena; teraz silu štvorročného chlapčeka obdivujú dve dospelé ženy, hoci sa jeho svaly, prirodzene, v ničom neodlišujú od svalov jeho rovesníčky. Pre chlapca je svet zasa v poriadku a dievčatá sa naučili, čo sa patrí.

O dve minúty neskôr vstúpi do miestnosti hostiteľka a na plné hrdlo sa sputuje, či tam nie je nejaký „silný“ chlap, ktorý by jej pomohol pripevniť padnutú záclonovú tyč. Lenže to

nemá nič spoločné so silou, ale len a len s prácou. Kladiem si otázku, čo môže pomôcť moja „pedagogika rovnosti svaľov“, keď ma neúprosná skutočnosť dobehne a sila viacerých žien sa neráta, podriadi sa sile muža bez ohľadu na to, či malého alebo veľkého.

Jeden z chlapcov vezme Hanke marcipánovú figúrku, ktorú jej predtým hostiteľka darovala. Hanka kričí a chce si ju vziať naspäť; takmer sa jej to podarilo, keď tu si zrazu chlapec rýchlo napchá celú figúrku do úst. Hanka sa nahnevane rozplače. Chlapcovi rodičia všetko pozorujú, potom Hanku vyzvú, aby si nabudúce dávala lepšiu pozor a bola rýchlejšia. Ani slovo chlapcovi, ktorý jej figúrku zobral so zlým úmyslom, a žiadne napomenutie, že to nesmie robiť. Zasa raz sa výzva na zmenu správania orientuje na dievča. Dokonca aj keď sa chlapec správa násilnícky a navidomočí nie je v práve, je výzva zabrániť jeho správaniu nasmerovaná na dievča. Prípomína mi to procesy o znásilneniach. Vždy je na vine žena. *Ona* mala dostatočne zavčasu predvídať jeho násilnícky čin a zariadiť sa podľa situácie. *On* si môže robiť, čo sa mu zachce, reagovať má dievča.

Pri rozlúčke pozorujem, akým odlišným tónom a akými odlišnými slovami sa ženy lúčia s chlapcami a s dievčatami. U chlapcov je tón pevný, hlasný, povzbudivý, bodrý, spojený s pevným stiskom ruky alebo potľapkaním. U dievčat sa z úst žien vysokým, nežným, jemným hláskom ozýva: „Ahoj, zlatičko“, alebo „Tak ahoj, ty moja kučeravá hlavička“, alebo „Ahoj, bacuľka“.

5. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Sme na návšteve v dome, kde majú dvoch chlapcov. V celej izbe sa to len tak hemží stavebnicami lego duplo s rôznymi žeriavmi a bagrami. Hanka sa s nimi chce zahrať. Hoci všade

okolo leží kopa kociek, chce štvorročný Sebastián presne tie kocky, ktoré má Hanka, a pokúša sa jej ich vziať. Hanka sa snaží brániť. To sa jej, pravdaže, nepodarí, pretože Sebastián je – už aj vzhľadom na svoj vek – väčší a silnejší. My matky sa prizeráme. Až keď Sebastián boj o kocky takmer vyhral a Hanka začína nariekať, zamieša sa medzi nich Sebastiánova mama a dá Hanke kocky. Vyjednávania medzi mamou a synom však trvá nejaký čas a Hanka medzičasom stratila o kocky záujem. Keď jej ich dajú, tak ich už nechce a venuje sa prútenému kočíku s bábikami, jedinej hračke okrem kociek. Hrá sa na maminku a bábätko a Sebastiánova mama skonštatuje, že s tým sa môže hrať pokojne, pretože tieto hračky Sebastián nezáujmávajú. Je to naozaj tak.

Zasa dievčatko zareagovalo, našlo si niečo iné, než čo zaujíma chlapčeka. Chlapček mohol zasa raz nerušene predviesť svoju dominanciu. Možno sa vari čudovať, že sa potom už o kocky nezaujímal, ale radšej vzala to, čo zvýšilo? Je to zrkadlový obraz našej skutočnosti. Veľmi skoro sa naučíme žiť s tým, čo zvýši, a ešte sme aj spokojné.

O nejaký čas vidím na trhu prútený kočík, podobný Sebastiánovmu. Spontánne jej ho najprv chcem kúpiť, no potom to nespravím, aby som neposilňovala situáciu, v ktorej sa s takýmto kočíkom stretla. Zaujímal sa o stavanie, no Sebastián ju vyrušil, tak sa potom pekne hrala s bábikami, a toto ešte posilníme zakúpením zodpovedajúcej hračky.

Večer sme zistili, že sa pokazil xylofón. Kto si sadne a opravuje ho? Samozrejme, Klaus. A ja ešte aj bezmyšlienkovito vytresnem: „Nože sa pozerať, ako ocko opraví xylofón!“

6. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Často hrávam s Hankou trocha na klavíri – s flautou, gitarou, xylofónom a tamburínou. Hanka spieva dobre a v det-

ských piesňach, ktoré pozná, po niekoľkých opakovaníach utraťí všetky tóny správne. Myslím si, alebo si namýšľam, že by možno mohla byť hudobne nadaná. Každá matka spríada zrejme občas sny o genialite svojho dieťaťa. Tak je to aj so mnou. Snívam, že by to Hanka mohla v hudbe dotiahnuť skutočne ďaleko. Napadajú mi mená ako Menuhin, Stern, Barenboin, Gould, Karajan, Furtwängler, Orff. Samí muži – v svojej hlave proste nenachádzam ženu, a hoci, samozrejme, viem, že existujú veľmi nadané hudobníčky, ktoré sú „tiež“ slávne, akosi medzi nimi niet „géniov“. A zrazu si s hrôzou uvedomím, ako sa vzdávam svojho plánu na Hankinu genialitu preto, že je dievča. V zlomku sekundy mi hlavou preblesne myšlienka: „Ale veď Hanka je žena – takže z naozaj úžasnej slávy nebude nič, ale hádam to postačí na také malé milé priemerné nadanie.“

Ako ďalej účinkuje takýto zásadný postoj? Necháme to tak, lebo veľké nasadenie pre nedosažiteľný cieľ je zbytočné? U koľkých dievčat, ktoré sa skutočne narodili geniálne, to v histórii zafungovalo takto? Možno máme tak málo géniov ženského rodu nielen v dôsledku vedomého falšovania dejín, ale aj preto, že ako malé ich na túto dráhu nikdy nikto nepredurčil. Možno by sa potom génius z mozartovskej rodiny nevolal Amadeus, lež Nannerl.

7. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Som s Hankou v meste a prechádzame okolo kníhkupectva, pred ktorého výkladom sme už raz (15. februára) stáli. Aj teraz sú tu vystavené detské knižky na tému povolania – „Som malá sestrička“, „Som malá tanečnica“, „Som malá roľníčka“ –, na ktorých sú zobrazené dievčatká v odevy zodpovedajúcom danej profesii.

Rýchlo ťahám Hanku odtiaľ preč.

8. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Jurko sa pri hre zranil, na čele má ranku, ktorú treba zašiť. Ideme k lekárovi. Keď vojde lekár, leží Jurko na stole. Lekár sa s ním rozpráva veľmi mäkkým tónom, osloví ho ako dievčatko a pýta sa, ako sa volá. Vtedy vysvitne, že Jurko je chlapec. Lekár je ako vymenený. Rýchlo sa Jurkovi ospravedlňuje, že ho pokladal za dievča, a zrazu s ním hovorí veľmi ráznym tónom. Od tejto chvíle s ním hovorí takpovediac ako chlap s chlapom, ako rovný s rovným. Zdôrazňuje, že Jurko musí byť statočný, lebo to zabolí tak, že si potom môže dokonca aj troška poplakať. Je k Jurkovi mimoriadne milý. Zdá sa mi, že mu je trápne, že ho považoval za dievča, a chce túto chybu napraviť. A to všetko pred dievčatom, keďže Hanka je tu s nami. Som si istá, že aj keď ju nikto priamo neoslovil, veľmi dobre zachytila atmosféru, ktorá tu panovala.

Večer mi povedala: „Mami, keď budem veľká, tak môžem mať bábätko, však?“ Moje áno ju očividne uspokoilo. Už niekoľko týždňov si pri zaspávaní kladie na bruško bábiku. Zrejme si predstavuje tehotenstvo a plne prežíva svoju pohlavnú identitu. Hráva sa aj na dojčenie. Vtedy si bábiku prikladá na prsia.

9. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Navštívila nás moja priateľka Sofia. Možno je to fašiangovou náladou, no každopádne sa so Sofiou gúľame po zemi a kľbíme sa o Hankinu bábiku. Hanka sa na nás pozerá rozšírenými očami, ako sa tam váľame. Po chvíľke ma to prestalo baviť a chcem vstať. Lenže Sofii sa ešte prestať nechce a ja pociťujem akýsi tlak, že by sme mali pokračovať, aby sme Hanke predviedli, že kľbčenie otcov a synov, ktoré tak často vída, nie je vyhradené len im.

Prečo jej to vlastne chcem demonštrovať? Lebo sa primálo bráni pri útokoch na ihrisku a lebo si myslím, že by jej náš príklad mohol pomôcť odbúrať zábrany a že by tiež raz mohla inkasovaný úder vrátiť.

No prečo by sa Hanka mala nevyhnutne naučiť vracat' údery? Túto požiadavku vyslovujú mnohé matky synov v rôznych skupinách detí, na ihriskách a v škôlkach. Vravajú, že do detských sporov sa nemáme miešať, že „si to deti musia vybaviť medzi sebou samy a že sa aj dievčatá musia naučiť brániť sa proti chlapcom“. No ako to majú dievčatá robiť s tou samozrejmosťou ako chlapci, ktorí tak často zápasia so svojimi otcami, keď nikde nevidia ženy, ktoré by sa bili alebo na niekoho útočili. Tak jej to teda musím predviesť.

Myslím si, aká som len prefíkaná. Nepomyslím na to, že ju takto učím len prispôsobovať sa mužskému správaniu, opičiť sa po ňom.

O niečo neskôr si Hanka nasadí moje slnečné okuliare, ktoré vybrala zo zásuvky, naširoko, ako len dokáže, sa rozkročí predom mnou a povie: „Teraz som ujo.“

Najprv to veľmi nechápem, no potom listujem v denníku a nachádzam záznam zo 16. septembra 1983 o obrovskom dojme, ktorý na ňu v Engadine urobil vodič autobusu svojimi slnečnými okuliarmi. A bol to, samozrejme, muž.

Žasnem, ako málo treba, aby deti na základe výzoru dospeli k pohlavnému zadeleniu.

14. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Som bez Hanky vo svojom berlínskom byte. Mám návštevu – Gizelu, tridsaťsedemročnú rozhladenú ženu s päťročným synom Nikom a trojročnou dcérou Hanou.

Raz ráno počujem zo svojej izby, ako sa Gizela snaží dcéru prehovoriť, aby sa nechala učešať a aby si nechala zapliesť

vrkoče so sponkami. Hana kričí a odušu protestuje. Nejaký čas sa takto naťahujú, až kým Gizela nepoužije argument, že babke sa tento účes páči, a pretože ju teraz idú navštíviť, bolo by od Hany veľmi milé, keby sa nechala učesať. Navyše v ňom vyzerá veľmi pekne a rozkošne. A napokon tá sponka do vlasov je naozaj mimoriadne pekná. Hana sa podvolí a nechá si urobiť účes, ktorý si želá jej mama, resp. babka, hoci česanie sprevádza nárekom. Haninho brata Nika ohľadom vlasov nikto neobťažuje. Nemusel urobiť nič a nemusel byť milý na to, aby sa niekomu zapáčil.

Sigmund Freud o potrebe dievčat parádiť sa píše, že keď malé dievčatko porovnáva svoje genitálie s genitáliami malého chlapca, považuje svoje vlastné za škaredé. Nielen väčšiu skromnosť žien, ale aj ich nikdy nekončiacu snahu o skrášľovanie a ozdobovanie tela možno podľa Freuda teda pokladať za presun a rozvinutie ich úsilia nadmerne kompenzovať pôvodný dojem, že ich genitálie sú škaredé.³⁷

Pri raňajkách sa zhovárime o tom, čo všetko bude Gizela s deťmi v Berlíne podnikať. Vraví mi: „Chceme ísť aj do múzea dopravy, musíme ta kvôli Nikovi, pretože to preňho určite bude zaujímavé a vzrušujúce. Nedá sa nič robiť, aj Hana musí s nami. Treba dať každému dieťaťu niečo, aby si prišlo na svoje.“

Prečo Gizela predpokladá, že to trojročnú Hanu nemôže zaujímať? Som presvedčená, že už len na základe tohto predpokladu sa v múzeu bude menej zaoberať Hanou ako Nikom. Aj tu to je tak, ako som to zistila u seba; to, čo mama zo svojho hľadiska nepokladá za zaujímavé, nemá byť zaujímavé ani pre dcéru. Keď sa potom kvôli súrodencovi mužského rodu aj dieťa ženského rodu na podujatí predsa zúčastňuje, matka už vopred zdôrazní, že to je teraz niečo pre brata. Dievčatko sa teda adekvátne situácii cíti menej oslovené.

Hana vojde do mojej izby a ukazuje mi maličkú bábät-

kovskú bábiku. Vraví: „Toto bábätko mi mama dala na cestu vlakom — a vo vlaku sme preň uštrikovali svetník — aby mu nebolo zima.“ Skutočne, bábika bola od hlavy po päty obštrikovaná malilinkými kúskami odevu.

Prichádza aj Nik a pyšne mi ukazuje, čo dostal na dlhú cestu vlakom on — škatuľku s legom a autom. Večer sa s Gizelou zhovárime o deťoch, o výchove atď., a medzi rečou sa jej pýtam, či spozorovala na základe svojej skúsenosti u svojich detí rodovo špecifické tendencie a čo si myslí, do akej miery to závisí od výchovy. Gizela najprv poprie, že by deti vychovávala rozdielne, nepraktizuje žiadnu chlapčenskú či dievčenskú výchovu, no vraví, že zistila veľmi jasné vrodené rozdiely: napríklad veľký záujem Hany o parádenie a záujem Nika o techniku.

15. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

S priateľkou Angelou sa zhovárime o tom, že by si Hanka mohla na počítači jej priateľa spolu s ním kresliť obrázky. Chceme, aby sa s počítačom zahrala. O chvíľu neskôr sa bavíme o tom, že Angela sa začala zaoberať počítačovou technikou a učí sa ovládať počítač. Chvíľu o tom hovoríme, až kým Angela zrazu rozžiarene nepovie, že nie jej priateľ, lež ona sama sa s Hankou zahrá na počítači.

Ako len dlho trvá, kým sa dve dospelé ženy, ktoré sa aj samy považujú za emancipované, zbadajú, že sa okamžite obracajú na muža a jemu priznávajú kompetenciu, namiesto toho, aby dieťaťu samy ukázali, čo dokážu. Veď v hlave dieťaťa sa vďaka ženskému vzoru môže vytvoriť celkom iný svet predstáv.

My ženy sa musíme samy kontrolovať, zmeniť a konať. Keďže technológie, charakterizované mužskou dominanciou, sa neustále menia a rozširujú, ako ukazuje príklad po-

čítačov, pokračuje tak aj mužská hegemonia v tejto oblasti. Aj vývin technológie treba vidieť ako súčasť historického vývoja vzťahu žien a mužov a jeho hodnotenia. Dievčatá a ženy budú mať len tak príležitosť zmeniť existujúcu situáciu, že sa budú v tejto oblasti presadzovať, hoci sprvu len tak, že sa patriarchát v priemysle bude musieť prispôbiť väčšej identifikácii dievčat s technikou napríklad tým, že im dá k dispozícii pracovné miesta.³⁸

Lenže aj takéto uvažovanie prisudzuje úlohu zmeniť budúcnosť zmenou svojho správania ženám. Túžim po tom, aby sme apelovali na chlapcov a mužov, nech znížia rýchlosť technického pokroku tým, že svoju energiu a záujmy odpuťujú od techniky, a o to viac sa budú venovať učeniu sa ľudským zručnostiam, ktoré boli doteraz pripisované výlučne ženám.

16. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Popoludní sa Hanka na cvičení matiek s deťmi úspešne pokúša predvádzať tanečné kroky. Dvaja chlapčekovia ťažkopádne ťapkajú po žinenke vedľa nej a pokúšajú sa opakovať po nej, no veľmi sa im to nedarí. Ich matky situáciu komentujú: „Aha, zasa vidno, že chlapci sú síce väčší (znova priamo pred deťmi len tak všeobecne skonštatujú, že sú chlapci väčší) a silnejší, zato však trochu nemotornejší než dievčatá.“

Bez premýšľania a bez ďalších otázok pripísali obe matky správanie detí ich pohlaviu. A tým je problém vyriešený. Ak niečo dokážu dievčatá a chlapci nie, súvisí to, skrátka, s rozdielnosťou pohlaví, a chlapci sa to ani naučiť nemôžu. Chlapci zasa ostanú takí, akí sú, nikto sa ich nesnaží pramáť k napodobovaniu dievčat.

Hanka vedela tancovať, pretože s ňou len tak pre radosť zvyknem často tancovať a pretože sa to naučila v hudobnom

kurze pre deti. No do rozhovoru som sa nezamiešala ani som chlapcov nepovzbudzovala k tomu, aby Hankine tanečné pokusy napodobovali.

17. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Kúpila som knižku o Palculienke z päťdesiatych rokov a teraz si ju spolu prezeráme. Prvý obrázok znázorňuje bosorku ako múdru ženu. Vedma dáva mladej žene zrnko, z ktorého sa narodí Palculienka. Veľmi som sa potešila, že sa tu po prvý raz v detskej knižke stretávame s pozitívnym vyobrazením bosorky, zodpovedajúcim historickej pravde, ktorú sa vždy usilujem Hanke odovzdávať. No aké zriedkavé sú texty a obrázky, v ktorých sa dievčatká dozvedia o starých ženách a bosorkách niečo pozitívneho.

Pri raňajkách vykladá Hanka o kazení, bitke, ťahaní za uši a o tom, že takéto veci robia zlí, drzí chlapci. Spýtam sa, ktorých chlapcov má na mysli, vyjde najavo, že Hanka hovorí o svojom „pokazenom“ snehuliakovi. Klaus jej povedal, že včera videl pred domom dvoch chlapcov, ako búrajú jej snehuliaka. Tak sa v nej teraz usadil obraz bezohľadného a agresívneho chlapca. Len ťažko jej môžem vyhovoriť túto predstavu, ktorú neustále potvrdzuje realita; bitku, strkanie a ničenie Hanka totiž zažíva najmä zo strany chlapcov.

Ako mám zmeniť presvedčovaním niečo, čo sa v skutočnosti stále deje?

19. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Pozvali nás známi, ktorí majú syna Friedera, o štyri mesiace mladšieho od Hanky. Stále tá istá pesnička. Frieder Hanku bije, sáče, berie jej veci, s ktorými sa chce práve hrať. Hanka sa pokúša brániť, lenže Frieder je robustnejší, preto sa mu

stále znova darí jej hračky brať. On je teda víťazom. Vtedy Friederova mama zasiahne a povie: „Frieder, nože buď gavalier, daj Hanke hračky a nesáč ju. Veď Hanka je dievča.“ Toto napomenutie v nasledujúcich hodinách viackrát opakuje.

Zasa raz neviem, čo si mám s touto výchovou ku galantnosti počať. Zmocňuje sa ma pocit, že sa tým situácia bagatelizuje a že sa nehovorí o správaní dvoch rovnocenných ľudí, ale apeluje sa na veľkodušnosť jedného z nich, aby tomu druhému predsa len láskavo čosi prenechal. Je to prejav dobrej vôle, pri ktorom je rozdelenie moci viac než jasné. Od silnejšieho sa očakáva zdvorilosť. Nežiadame ho, aby sa takto správal, prosíme ho o to. Učí sa udeľovať milosť. U matiek malých detí som sa stále znova stretávala s tézou, že deti si majú konflikty riešiť hoci aj fyzickou silou, že aj slabší sa majú učiť brániť a že spravídla sila konflikt vyrieši, napríklad rozhodne, komu pripadne na pieskovisku lopatka. Toto pravidlo sa pri výchove ku galantnosti mení. Detské právo silnejšieho sa narúša; bez ohľadu na to, kto bol v spore spočiatku v práve, sa silnejší má naučiť veľkodušnosti. Telesne silnejší chlapec sa tak učí, že môže rozhodovať a dovoľovať. Závisí len od jeho vôle, či prejaví veľkodušnosť, alebo nie. Dievča sa učí, že má čakať na jeho rozhodnutie a že ho má prijať a akceptovať. Jej psychika spracováva jeho rozhodnutie. Od chlapca sa nevyžaduje, aby konal bez ohľadu na svoju telesnú prevahu na základe istej východiskovej situácie, v ktorej sa stretávajú dvaja rovnocenní malí ľudia; nie, vyzývame ho k istému správaniu len preto, že v danej situácii má pred sebou dievča. Nemôže sa dievča v takejto situácii cítiť ponížene? V podobných situáciách vidím na Hankinom napätom postoji, na výraze neistoty pri čakaní na chlapcovo rozhodnutie i na pohľade hľadajúcom pomoc, ktorý na mňa upiera, ako to v jej dušičke vrie medzi rozhorčením nad neprávosťou, ktorá sa jej stala, túžbou presadiť sa a kapituláciou pred faktom, že dospelí vkladajú rozhodnutie do rúk

chlapca. Ona nemôže urobiť nič iné, než čakať — alebo prejaví nezáujem o predmet sporu, napokon len takto sa môže vyhnúť nutnosti čakať na chlapcovo rozhodnutie.

Uvažovala som, či to nie je len moja fantázia, ale našla som výskumnú prácu sociálnych psychológov, ktorí sa tejto problematike venovali.³⁹ Zistili, že rytierskosť je vlastne skrytou formou mizogýnie a uplatňuje sa vždy len v tých situáciách, keď je nadržanosť muža nespochybniteľná. Štúdia cituje viacero vedeckých výskumov, ktoré dokladajú, že fenomén rytierskeho správania voči ženám „možno priradiť ku charakteristickému syndrómu ďalších postojov a spôsobov správania konzervatívnej povahy, ako je napríklad autoritarstvo“. Autori vyvodzujú: „V skutočnosti podobné uctievanie a ohľaduplnosť spočívajú viac v pravidlách a rituáloch etiky než v humánnom angažovaní sa za rovnoprávne postavenie ženy ako osoby (...) V rytierskosti sa skutočná fyzická prevaha mužských svalov stala samostatným rituálom. Nezvykne sa používať vtedy, keď je pomoc skutočne nevyhnutná, ale vtedy, keď veľkodušná sila nie je vôbec potrebná.“

To sa učia aj dvojroční chlapci, keď dostávajú lekcie z galantnosti.

23. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Hanka dennodenne vidí, že o bábätká a deti sa starajú ženy. Nevidí žiadneho zo známych mužov, že by sa staral o bábätko v rovnakej miere ako žena, a nevidí ani pracovisko žiadneho z nich. Nemá predstavu o práci, ktorú muži vykonávajú, má však veľmi presnú predstavu o práci, ktorú vykonávajú ženy — krmia bábätká, prebaľujú ich, učia ich chodiť, laskajú sa s nimi atď.

Tejto situácii sa pokúšam vytvoriť istú protiváhu tým, že sa obzvlášť často zmieňujem o ateliéroch svojich priateľiek

maliarok, ktoré sme navštívili, a hovorím výslovne o *maliarkach*, kým ateliéry maliarov nechávam nepovšimnuté. Alebo tým, že na súde, ktorý Hanke ukazujem ako svoje pracovisko, jej predstavujem výlučne ženy. Chcem, aby aj tieto povolania spájala so ženami, hoci to príkro protirečí spoločenskej realite. Zasa jej klamstvom predvádzam iný svet?

Popoludní som s Hankou a Jurkom navštívila idylický statok v blízkosti, kde ešte chovajú všetky zvieratá starých gazdovstiev. Zastrčila som Hanke do čiapky pierko, ktoré sme našli na zemi. Celkom automaticky som ho dala dievčaťu, nie chlapcovi – bez premýšľania. Hanka komentuje: „Teraz som dáma.“

Som šokovaná, že Hanka vo veku dva a pol roka už odvozuje definíciu ženy od takého nezmyselného vonkajšieho detailu, že pohlavie sa pre ňu spája s určitým výzorom. Anna z Južného Tirolska, naopak, definuje v obrázkovej knižke osobu s pierkami na klobúku ako ocka. K mužskému kroju ich dediny patrí totiž klobúk ozdobený perami.

24. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Obedujeme s Jurkom a Hankou palacinky. Rozdeľujem ich na dva tanier a zbadám, že na jeden z nich som dala väčšiu porciu. Komu ju dám? Prirodzene, Jurkovi a pritom si pomyslím, že ako chlapec má zrejme väčší hlad a zje viac než Hanka. Svoje očakávanie voči vzťahu mužov k jedlu prenášam už na dvaapoločného chlapčeka.

Keď si to uvedomím, pozorne sledujem počínanie detí pri jedle a zaregistrujem, že Jurkovi je jeho porcia priveľká a nedoje ju, zvýšil presne ten kúsok, čo dostal navyše. Nepovzbudzujem ho, aby dojedol, ako by som to možno urobila inokedy, pretože by som sa domnievala, že to bola preňho primeraná porcia.

Prečo musí vlastne vždy dostávať človek mužského rodu väčšie porcie než človek ženského rodu? Lenže aj moja babička dávala dedkovi väčší kus jedla a mama ockovi tiež.

25. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Klaus sa vrátil večer zo služby domov. Priniesol Hanke dve autíčka a hrá sa s ňou. Preruším ich hru kvôli nejakej banalite. Klaus sa hnevá a vyčíta mi, že ich vyrušujem práve teraz, keď chce Hanku zoznámiť s technikou.

„Zoznamovanie s technikou“ je zrejme zasa raz ockovou vecou. Vzápätí som si uvedomila, že v poslednom čase to vychádzalo tak, že ja som Hanku obdarovávala bábikami a Klaus stavebnicami a autami. Bola to náhoda?

Večer sa zhovárame o tom, ako sa obaja sústreďujeme na hračky svojho detstva a že nám, skrátka, chýba oko pre hračky toho druhého pohlavia.

26. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Sedíme celá rodinka pri raňajkách. Z rádia počúvame koncert. Klaus fascinovane poznamená: „Ten muž hrá naozaj fantasticky.“ Pozriem sa naňho. Len pred dvoma dňami si čítal môj denník. Okamžite sa opraví a doplní: „Alebo žena, veď vlastne neviem, kto to hrá.“ Hanka všetko zaznamenala a pozorne počúvala.

Ideme s Kristou, Hankou a Jurkom do Engadinu. Cestou sme si urobili zastávku a pri aute som našla sponku do vlasov. Ukázala som ju Kriste i obom deťom. Deti sa o sponku zaujímajú rovnako, napokon bohatšie a dlhšie vlasy má Jurko, a chcú si ju vziať. Vtedy Krista spontánne poznamená: „Nie, Jurko, to dá mama do vlasov Hanke.“ Toto priradenie

nemá žiaden praktický význam, pretože na Hankiných jemných prstencoch sa sponka vôbec neudrží. Jurko je sklamaný a chce sponku aj tak. Teraz sa však zatne Hanka a trvá na tom, že sponka patrí jej. A Krista jej ju, samozrejme, dá. Pre obe deti z toho vyplýva, že venovať pozornosť vlasom a účesu je dievčenská záležitosť.

Krista číta deťom rozprávku Marie Marcks o širom svete, v ktorej je hlavnou postavou dievča. Pri prvom obrázku vysvetľuje Krista Jurkovi, ktorý rozprávku ešte nepozná, že postava v nohaviciach je dievčatko. Spýta sa ho: „Či nie je pekná, Jurko?“ A sama si hneď aj odpovedá: „Veru hej, tá je ale pekná a milá.“ Potom pokračuje v čítaní. Jurko zopakuje ako ozvena: „Pekná, milá.“

Večer si Krista s Jurkom a Hankou pozerá knižku Tomiho Ungerera, v ktorej je zasa hlavnou postavou dievča. Krista sa opäť spýta Jurka: „Či nie je to dievčatko pekné a milé?“

Všimla som si, že Krista otázku zakaždým položila Jurkovi, hoci sa venovala obom deťom a aj Hanka mohla predsa potvrdiť, či je dievčatko pekné a milé. „Malého muža“ vyzývame, aby posúdil výzor ženy, a to dokonca hneď pri prvom obrázku knižky bez toho, že by sa predtým s touto postavou a jej činmi bližšie oboznámil. A to všetko v prítomnosti dievčatka. Tak dostáva chlapček už veľmi skoro oprávnenie posudzovať ženu v prvom rade podľa zovňajšku. Keď bude veľký a možno sa ocitne v situácii podriadeného ženy, ešte vždy bude mať oprávnenie použiť jej zovňajšok ako kritérium na to, aby ju ponížil.

A dievčatko sa učí priznávať mu toto oprávnenie.

30. marec 1984 (2 roky, 7 mesiacov)

Tézu, že matky vedú k domácim prácam skôr dievčatá než chlapcov, som vždy považovala za čosi v štýle hororového

príbehu z repertoáru tradičnej sexistckej výchovy detí. No skutočnosť mi ukázala niečo iné.

Sme spolu s Jurkom a Kristou v Engadine. Hanka už dokáže vziať zo stola spoly plný tanier s príborom, preto ju po večeri požiadam: „Hanka, buď taká milá a prines mi taniere.“

Hanka to urobí. Jurko poskakuje dookola. Chválim Hanku: „To bolo od teba veľmi milé. Si naozaj super.“

Krista chce požiadať našu hostiteľku o láskavosť. Keďže Hanka rozpráva lepšie než Jurko, prichádza pre úlohu poslíčka do úvahy len ona. Krista sa na ňu obráti: „Hanka, buď taká milá, zjdi za pani C. a prines nám od nej vlnu a povedz pani C., že potrebujeme tú veľkú nádobu na kúpanie pre teba a Jurka.“

Hanka to urobila.

Zasa raz bola veľmi milá, čo aj adekvátne vyzdvihneme. Hanka sa teší.

Jurko to ešte nedokáže, preto nemusí byť tak skoro ako Hanka „milý“ a pomáhať. Od neho sa nevyžaduje, aby bol „taký milý“. Jurko teda ani tak skoro neriadi svoje správanie chválou za to, že je „milý“. Domáce práce mu dlhšie ostanú cudzie, sú mu prezentované najmä ako dievčenská záležitosť.

Sú ženy ohľadupľnejšie, priateľskejšie a milšie preto, že sa to – na rozdiel od chlapcov – naučili už tak skoro?

2. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Sme na cvičení matiek s deťmi. Martin, rovnako starý ako Hanka, len väčší a silnejší, jej neustále berie loptu, s ktorou sa deti majú hrať zadanú hru.

Vyzerá to asi takto: Martin sa priblíži k Hanke, schmatne loptu. Hanka reve a zúfalo sa pokúša loptu udržať, zapiera sa nohami do zeme a hrbí sa, aby si loptu schovala na bru-

chu. Napokon mu dokonca nadáva a vraví mu, že to nesmie robiť. No loptu sa jej nepodarí udržať – jasné, veď Martin je väčší, stačí, keď ju sotí, udrie, a lopta je jeho. Všetky matky a ostatné deti sedia v kruhu a prizierajú sa tejto scéne, aj Martinova mama. Vrie to vo mne, lenže nepísaný zákon vraví, že nesmiem napomenúť cudzie dieťa, ak je prítomná jeho matka. Takže aj ja mlčím. Neodvážim sa Martina napomenúť. Hanka stojí po prehratom boji frustrovaná v kruhu, je najedovaná na Martina, ktorý sa medzitým usadil na lopte – vystatovačne, pokojne a nadradene sa na nej rozťahuje. Úplne presne podľa obrázkov typicky mužskej reči tela.⁴⁰

Celá skupina ešte stále sedí, panuje rozpačitá nálada. Martinova matka sa cíti povolaná zmierniť Hankino sklamanie a vraví: „Na, zober si moju loptu,“ a podá jej ju. Hanka zdráhavo podíde k nej, vezme si loptu a chce pokračovať v hre.

Lenže všetko sa znova opakuje. Martin jej aj tentoraz loptu vezme, hoci sa ju Hanka už predtým snažila schovať za chrbtom. Rovnaká scénka, zasa dostane loptu od Martinovej matky. Martinova matka nepovie synovi ani slovo. Po tretí raz to isté. Keď Martin napriek vyzvaniu loptu nevráti, jeho mama mi ospravedlňujúco povie, že Martin je práve vo fáze vzdoru. No inak matka synovo správanie plne akceptuje. Martin si nevypočuje ani žiadne vyjadrenie o nevhodnosti svojho správania.

Len Hankino správanie je stále znova usmerňované, ona je tá, čo sa musí vždy uspokojiť s niečím iným. Dievčatko musí v konfrontácii s chlapčekom svoju psychiku z ničoho nič nastaviť na boj, hoci inak vládne naokolo pokojná, hravá nálada. Dievčatko sa musí vyrovnáť s porážkou, a potom zasa uspokojiť s náhradou, ktorú navyše dostane od chlapcovej matky, a potom musí začínať hru odznova. Vyžaduje sa od nej obrovské prispôsobovanie sa mužskému správaniu, od chlapca sa nevyžaduje nič. Je, skrátka, taký, aký je.

Nikto sa nepýta, čo sa pri tom deje s psychikou dievčatka. Naopak, potreby rovnako starého dievčatka, ktoré by napokon tiež mohlo práve byť vo fáze vzdoru, sa jednoducho ignorujú. Dievčatko sa naučí, že chlapec má zásadne pravdu a ona je tá, čo musí vždy reagovať; učí sa zabúdať, že by mohlo vôbec chcieť niečo pre seba.

Rousseau formuloval tento aj dnes platný princíp pred dvesto rokmi tak, že dievča treba naučiť „bdelosti a pracovitosti (...) zavčas ju privyknuť obmedzeniam, aby pre ne nikdy netrpela, naučiť ju krotiť všetky svoje fantázie a podriaďovať ich vôli druhých“, že matka dievčatka naučí, aby svoje hry bez reptania prerušilo a menilo svoje úmysly, čím vytvára u dievčatka „povoľnosť, ktorú ženy celý život potrebujú, pretože nikdy neprestanú byť podriadené mužom“.⁴¹

3. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Hanka babre niečo kľúčom od bytu na spodnej strane stoličky a konštatuje, že teraz opravuje stoličku ako Hans svoj dom. Prečo jej pri „opravovaní“ nezíde na um žiadne ženské meno?

Sme v alternatívnom zariadení Slobodné hudobné centrum v Mníchove na hravom hudobnom a pohybovom kurze pre trojročné deti. Na kurze sa zúčastňujú ešte štyri trojročné dievčatká, jeden chlapček a šesť matiek. Kurz vedie muž. Predčítavame si z obrázkovej knižky a príbeh potom pretavujeme do hudby a pohybu. Stojíme v rade a spievame stále znova: „Ja som malý Baltazár, čo sa nikdy nebál.“ Päť dievčat, šesť žien, jeden chlapec, jeden muž. Všimnem si, že Hanka je zmätená. Má práve obdobie, keď stále zápasí s definíciou toho, kto je chlapček a kto dievčatko a čo je ona sama. Prečo si vedúci kurzu pripraví príbeh s chlapcom ako hlavnou postavou a ešte nás aj nechá spievať tento text, ho-

ci vie, že jeho kurz navštevujú prevažne dievčatá? Je to, pravdaže, jednoducho nevšímavosť, čo je to isté ako nespochybneňá mužská definičná moc. Kotvíme tak hlboko v tomto systéme, kde všetko udávajú muži, že si to všimneme len zriedka. Veď by bolo vylúčené, aby sa jeden prítomný chlapec musel definovať ako dievčatko, či nie? Napokon, ako by to vyzeralo, keby tu šesť otcov, päť chlapcov, jedna žena a jedno dievča spievalo: „Ja som malá Barbora, čo sa stále bála.“

7. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Ráno pri obliekaní zbadám náhodou v komode sukňu, ktorú Hanka dostala dávnejšie do daru. Oblečiem jej ju. Vyzerá v nej milo a rozkošne, páči sa aj sama sebe. Celý deň si uvedomujem, ako inak dnes na mňa Hanka — bez nohavíc — pôsobí. Stala sa pekným malým dievčatkom — spájam s ňou všetky pocity, ktoré zvykneme priradovať bytosti ženského rodu: bezmocnosť, slabosť, potrebu ochrany a milotu. Pri nakupovaní a prechádzke ju stále beriem za ruku, čo inak nerobievam. Častejšie ako inokedy si ju pritiahnem k sebe, objímam ju a pýtam si bozk.

Som si teraz celkom istá, že rodovo špecifické oblečenie má v interakcii detí a dospelých svoj význam.

Popoludní sme na návšteve u chlapčeka, ktorý je o päť mesiacov mladší od Hanky. Keď vypukne hádka kvôli hračke, aj tu zaznejú na chlapčekovu adresu slová „buď gavalier“.

9. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Hanka bola pred niekoľkými dňami so sedemročnou Klaudiou a jej priateľkami. Dnes odo mňa zrazu chce, aby som jej do vlasov dala sponky a zaplietla dva vrkôčiky. Správa sa cel-

kom inak ako obvykle — žiada, aby som ju často česala, a úzkostlivo dbá na to, aby si nepokazila účes. Často sa obzerá v zrkadle a je celá bez seba, keď niektorú sponku nevidno.

Predpokladám, že to má z hry s Klaudiou. Doteraz som úplne prehliadala, aký vplyv majú staršie deti, ktorých rodová rola je už do veľkej miery sformovaná, na rodovo špecifické správanie mladších detí.

Prišla babička. Pri večernom rozhovore medzi rečou spomenie, že chce Hanke darovať športový kočík pre bábiky. Klaus tento darček odmietne, pretože sa obáva, že potom sa Hanka bude ešte častejšie hrať s bábikami. Babička sa obráti na mňa a vraví: „Hádzam len nechcete z tej malej urobiť chlapca? Veď dievčatá sa majú hrať s bábikami a k tomu patrí kočík, aby aj ona mohla „kočíkovať“. Keď nebudete dbať o jej výchovu, tak sa z nášho zlatička stane divoška podobná viac chlapcovi než dievčaťu. Tak to teda nie, ak jej tie hračky nechcete dať vy, dostane ich odo mňa.“

Nemôžem, žiaľ, v rozhovore pokračovať, pretože sa Hanka práve rozplakala, no som šokovaná, s akou samozrejmosťou hovorí moja mama, ktorá nečítala žiadnu knižku o rodovo špecifickej výchove, o tom, že rodovo špecifické správanie sa vytvára pod vplyvom prostredia, podľa predstavy dospelých o tom, ako má rodová rola dieťaťa vyzeráť.

10. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Sme v hudobnom centre, opakuje sa výjav spred týždňa, obsadenie „tragédie“ — aspoň tak to vidím ja — je rovnaké. Tentoraz spievame: „My sme tí malí tuláci.“ Tak sa to učia dievčatá, my ženy bojujeme o svoju identitu, ktorá nám bola doposiaľ upieraná, ako „tuláčky“.

Hanka je z toho zmätená, definícia jej samej ako chlapca

či dievčaťa jej nie je ľahostajná, čo vidno aj na tom, že staršej panej, ktorá ju na ulici osloví ako chlapca, pobúrene odvetí: „Ale ja som predsa dievča.“

13. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Jurko ide s mamou do kaderníctva. Sprevádzame ho ta aj my. Kadernička nahlas prejaví svoje zhrozenie nad tým, že chlapcovi nechali narásť vlasy do takej dĺžky; veď to je predsa úplne neprijateľné. Keď skončila svoju prácu, vraví Jurkovi so zadostučiniením: „Tak a teraz si konečne zasa chlapec.“

Večer sú deti vonku s Klausom. Po návrate domov si musia ihneď vyzuť topánky, pretože boli na gazdovstve. Hanka to už dokáže a topánky si vyzuje. Nijako zvlášť som ju to neučila, zrejme to odpozerala. Jurko si však topánky vyzuť nevie. Hanka si kľakne pred neho, Jurko si sadne na schodík a otrčí jej nohy. Hanka mu vysvetľuje, ako sa to robí, a topánky mu vyzuje.

Často som už od matiek starších detí počula a aj som čítala, že dievčatá zvyknú obsluhovať chlapcov a že sa v ich veciach vyznajú lepšie než chlapci sami. Začína sa to takto? Najprv sa dievčatko ako učenílivejšie naučí tieto veci robiť lepšie, je na svoju zručnosť pyšné a predvádza ju. Potom ju už matka o to žiada, pretože je to rýchlejšie, jednoduchšie a matku to odbremení.

Chlapčekovu ctižiadosť v tomto smere nikto nepovzbudzuje, keďže dievča môže byť pre chlapca vzorom len výnimočne. A potom z toho vznikne ten starý dobrý obsluhovací rituál. Silná stránka dievčatka sa mení na životné bremeno večného pocitu zodpovednosti za iných, špeciálne za mužov. Šikovnosť dievčatka, vnímaná sprvu ako pozitívum, sa obracia proti nej.

15. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Sme s Hankou u Betky a Martina. Medzi hračkami leží detské kvarteto.

Dievčatá sú na ňom vyobrazené takto: v pršíplášti s dážd-nikom, v dlhej čipkovej nočnej košielke s bábikou v lone, pri maľovaní, pri nakupovaní, na hojdačke, pri hre s loptou, pri hre v piesku, s medvedíkom, pri korčuľovaní v sukničke, pri vešaní bielizne, pri hre na flaute, ako hladkajú zajačika v náruči, na prechádzke, v zásterke – ako vnášajú do miestnosti koláč, ako ležia v posteli.

Chlapci sú na ňom vyobrazení pri týchto činnostiach: na prechádzke so psom, ako nesú bielizeň, ako stavajú snehu-liaka, ako stavajú vežu z piesku, ako hrajú futbal, ako chytajú ryby, ako idú s aktovkou do školy, ako bubnujú, ako jazdia na kolieskových korčuľiach, ako kominár, ako kuchár, ako maliar, v daždi bez dáždника, na výlete s ruksakom, palicou a klobúkom, pri nakupovaní s košíkom.

Myslím, že rozdiel priam bije do očí, dievčatá a chlapci majú spoločné len nakupovanie.

Martin má práve na návšteve svojho rovesníka, štvorročného Olivera. Oliver nie je rečovo ani pohybovo taký sebaistý a zrelý ako Hanka, konštatuje to aj jeho otec v rozhovore so mnou. Všetky deti idú cikať. Chlapci postojačky, Hanku chcem podržať. Vtedy Oliver prekvapene, opovržlivým tónom zvolá: „Ach, veď to je dievča.“ Hanka sa mi začne zmieňať v rukách, už nechce cikať takto, aj ona chce stáť. Vycikať sa jej podarí, až keď chlapci odídu.

Je jasné, že Oliver tento tón „to je (*len*) dievča“ musel niekde pochytiť. Vie, čo je hoden, aj keď je v porovnaní s Hankou menej vyspelý, dôležité je, že ciká postojačky. Je to rovnako absurdné ako neskôr v povolani. Žena môže vedieť, čo chce, aj tak to tak ďaleko ako muž spravidla nedotiahne. Výhybka je v hlavách našich detí takto nastavená už dnes.

V Hanke zanechala táto scénka hlboký dojem, je veľmi rozrušená a ešte niekoľko dní robí pri cikaní problémy.

16. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Jurko a Hanka sú v aute. Bez zrejmeého dôvodu sa zhovárajú o prsiach svojich mám a o tom, aké veľké, resp. malé sú prsia detí. Navzájom sa ubezpečujú o dôležitosti poprsia a o tom, že ho majú aj ony, aj Jurko. Často si navzájom „prsia“ predvádzajú. Všimla som si, že prsia sú pre deti veľmi, veľmi dôležité, pričom penis nemá pre ne taký význam, určite nie je dôležitejším pohlavným znakom než prsia. Touto témou sa nezaoberajú len deti, aj ja som o nej v poslednom čase často premýšľala a zistila som, že Freud fenomén zúvisť prs rozpoznal a venoval mu pozornosť, no tento fenomén sa takmer nedostal do literatúry prístupnej laickej verejnosti. Preto sa teda tak často hovorí o zúvisť penisu?

17. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Sedíme za stolom pri večeri. Je u nás aj Jurko. Deti pijú minerálku, ja nič, Klaus pivo. Deti sa zhovárajú a Hanka vysvetľuje Jurkovi, že jej ocko je učiteľ (raz týždenne vedie kurz). Jurko vraví: „Aj tvoja mama je učiteľka.“ Hanka na to: „Nie, maminka je učiteľova žena.“

Hanka vie z hodín cvičenia a návštev v škole, kto je učiteľka. Dotklo sa ma to, preto sa zamiešam do ich rozhovoru a vravím, že aj ja som niekedy učiteľka (vediem kurzy). Až potom Hanka uzná, že Jurko má pravdu — aj ja som učiteľka. No primárne som v jej predstavách žena muža, ktorý je pre vnímanie povolania určujúci.

Po jedle chcú deti ochutnať pivo. Dostanú trochu nealkoholického piva do pohárov. Pripijú si a veľmi sa tešia, aké sú

dôležité. Vtedy Hanka povie: „Teraz sme ockovia,“ a Jurko ako ozvena: „Ako ockovia.“ Keď sa pýtam, prečo sú teraz ockovia, dostanem odpoveď: „Pretože pijeme pivo.“

Vari naozaj všetko zanecháva v detskej dušičke stopy? Aj skutočnosť, že takmer nikdy nepijem pivo, aj keď sme sa o tom nikdy nezhovárali? Nebola by som považovala za možné, že z takejto jednoduchej veci deti vyvodlia závery pre rozdelenie sveta na mužov a ženy.

19. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Cestou do Berlína napodobuje Hanka v aute hlasy zvierat, okrem iného aj jahniatko s celou jeho zvieracou rodinkou: Jahniatko má veľmi vysoký hlas a vydáva plačlivé, srdcervúce zvuky, mama ovečka takisto, zato ockov hlas je veľmi hlboký a sebaistý. Povzbudím Hanku, nech sa zahrá na ovečky ešte raz. Druhý raz trochu pozmení hlas mamy ovečky, takže znie trochu menej plačlivo. No po treťi raz sa znova zopakuje plačlivý tón ako pri prvom pokuse. Matka a dieťa sa ocitajú na jednej rovine, otec je ten iný.

22. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Sme na výstave. Visí tu aj fotomontáž autorky pod názvom „Spomienka na Ninu a Nika“. Ninu reprezentujú plisované šatočky pre bábätko s kvetinovým venčekom na hlavičku. Chlapčeka symbolizujú dupačky, čiapka a drevená pálka s tromi drevenými guľami. Iste, v teoretických štúdiách sa vždy píše, že chlapčekovia dostanú hneď od prvého momentu do rúk iné hračky než dievčatá, lenže tu dievčatko nedostalo žiadnu hračku, charakterizujú ju len ozdoby — je predsa všeobecne známe, že má vrodenu potrebu krášliť sa.

Popoludní sme sa vybrali k Wannsee. Okolo nás frčia mo-

torky. Hanka je nimi fascinovaná rovnako ako pred rokom. Ako všetky deti. A potom skonštatuje: „Mami, pravda, keď budem veľká a budem ujo, aj ja môžem jazdiť na motorke a budem robiť břířm, brm...“

Očividne vyvodila dôsledky zo svojich pozorovaní z minulého roka. Priradenie motorky k mužovi má v hlave pevne zakorenené; ak bude neskôr skutočne chcieť jazdiť na motorke, bude musieť vynaložiť veľa energie na zmenu tejto predstavy, alebo sa svojej túžby jednoducho vzdá.

26. apríl 1984 (2 roky, 8 mesiacov)

Deti sa pomaly trúsia do herne. Ešte je zavčasu. Sedia v pieskovisku, okolo stoja rodičia zabratí do rozhovoru. Je reč o hračkách, špeciálne o duple, legu pre malé deti.

Jedna z matiek, Annegret, ľutuje, že duplo má tak málo panáčikov. Pokúšame sa zrátať všetkých panáčikov v rôznych funkciách: bagrista, roľník, pumpár atď. Vyjde najavo, že z desiatich panáčikov by dvaja mali vlastne predstavovať osoby ženského rodu, pretože majú blond vlasy a vrkoče. Prekvapilo nás to. Annegret poznamená: „Vedela som síce, že v duple sú aj dve dievčenské figúrky, ale zrejme som si to nikdy plne neuvedomovala, pretože som vždy hovorila o panáčikoch, aj keď som mala na mysli tie dievčatá.“ Položí si otázku: „Ako je to možné?“ Ostatní rodičia prisviedčajú, aj im sa to stalo.

Ani ja neviem, prečo je to tak. Svet, proste, v prvom rade pozostáva z „panáčikov“ – aj pre nás, pokročilo emancipovaných rodičov z berlínskej detskej herne.

Nečudo, že chlapec potom nemôže veci vnímať inak, než že on je tou určujúcou časťou ľudstva. Dokonca aj v tých najneškodnejších stavebniciach sa skrýva „atmosféra“, v ktorej sa nežné bábätká menia na silných chlapov.

6. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Stále hovorím: dedko a babka, sedliak a sedliačka, muž a žena, chlapec a dievča, učiteľ a učiteľka. Cítim sa ako automat nastavený na program, ktorý určuje, že muži majú prednosť. Až keď som začala spôsob, akým hovorím, vedome sledovať, zbadala som, ako jazyk používam. Zrejme som sa naučila menovať muža vždy na prvom mieste od svojej mamy, tak ako sa to Hanka naučila odo mňa. Aj takto vzniká mužská dominancia, bez vynaloženia osobitného úsilia.

7. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Jedna naša známa, sedliačka z Bavorska, sebavedomá žena stojaca oboma nohami pevne na zemi, sa vydala na cestu do veľkomesta. Teraz je u nás na návšteve.

Hanka sa so záujmom prizerala Otiliiným prípravám na to, ako si večer vyrazí do mesta. Potom sa jej spýtala: „Keď budem veľká, budem tiež teta?“

Otilia jej odpovedala jednoducho „áno“.

Hanka na to: „Keď budem veľká, budem ujo, alebo len teta?“

Otilia jej spontánne prudko protirečí: „Kde si to vzala – veď je to fantastické, je krásne byť žena. Kto ti nahovoril takú hlúposť?“

Veľmi sa teším z úprimného Otiliinho rozhorčenia aj z jej odpovede. Emancipačnú literatúru síce nečítala, zato však dala Hanke tú jedinú správnu odpoveď. Dúfam, že Hanke z toho niečo utkvie v pamäti.

9. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Moja priateľka Sabína si chce vziať Hanku na kolená. Vysokým, zaliečavým tónom sa Hanke prihovára a súčasne natiahne ruky, aby ju chytila a zdvihla zo zeme: „Ach, ty moje zlatičko, nože poď ku mne.“

Naše pohľady sa náhodou stretnú. Práve sme diskutovali o knihe, ktorú píšem, a Sabína sa nad mnohými záznamami veľmi rozhorčovala. Nechá ruky klesnúť, zmení držanie tela, už sa nenakláňa k Hanke, ale uvoľnene sa oprie o stoličku. Potom Hanku znova osloví, tentoraz vecným tónom: „Tak čo, pôjdeš na chvíľku ku mne, alebo si radšej pobeháš?“

To je hneď čosi iného, pravda?

11. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Dávid mi priniesol malú knižku od Janoscha. Aj Hanka chce, aby som im z nej prečítala.

Ide v nej o to, ako muži na sedliackom dvore kálajú drevo, nosia ho a jazdia s vlečkou, kým mama vešia bielizeň.

Čítam:

„Moja lopta odlieta do výše,
mamina bielizeň sa kolíše,
otec volá Floriána,

Florián kravy zaháňa...“

Neuveriteľné: pri čítaní prvých dvoch riadkov mi hlas znie normálne, veselo, no v treťom riadku sa mení. Je hlbší, slová vyslovujem pomalšie, s väčšou váhou. Jasné, veď tu už ide o otca a chlapca.

O niečo neskôr sedím zasa za písacím strojom, ale Dávid sa chce so mnou hrať. Vtisnem mu do ruky papier a ceruzku a len-len že nepoviem: „Na, môžeš si nakresliť panáčikov.“

Už zasa tí panáčikovia. Prehltnem to síce, no na chvíľu nie som schopná slova. Čo mám povedať namiesto panáčikov? Hádam paničiky? Vyhнем sa tomu tak, že mu poviem, aby nakreslil bábätká.

13. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Na mestskej diaľnici je zasa celá kopa motoriek — idú pred nami, za nami, predháňajú nás. Hanka je celá bez seba od nadšenia. Pred niekoľkými dňami videla v cirkuse na motorke jazdiť spolu dvoch medvedov, preto si teraz všíma najmä motorky, na ktorých sedia dve osoby. Zakaždým poznamená: „Ujo sedí vpredu a teta sa ho drží.“ Keď zbadá motorkára bez ženy, povie: „Ten nemá tetu.“ Na moju námietku, že by to mohla byť aj motorkárka, Hanka odpovie: „Nie, pretože má čiernu helmu.“

Spomenula som si na mimoriadne mužný exemplár, ktorý Hanka videla pred niekoľkými dňami, keď obdivovala zaparkované BMW a fascinovane sa prizerala, ako sa jeho majiteľ veľavýznamným a rozdrapovačným spôsobom pripravoval na jazdu a zakladal si čiernu helmu.

Také nepatrné detaily rozhodujú v očiach detí o priradení k mužskému či ženskému pohlaviu.

Hanka sa ďalej nadchýna jzdením na motorke, posadí sa v aute na vyvýšeninu čalúnenia a robí brm, brm. Vravím jej: „Keď budeš veľká, aj ty môžeš byť motorkárka.“ Hanka hneď myšlienku rozvíja: „Hej, potom, keď budeme veľkí a ujovia, keď budeme veľkí ujovia, budeme jazdiť s Jonatánom (to je jej dobrý kamarát z detskej herne) v čiernej helme veľmi rýchlo na motorke.“ Keď namietnem, že na motorke môže predsa jazdiť aj ako „teta“, Hanka rozhorčene odpovedá: „Nie, mami, veď potom predsa budeme ujovia. Už teraz jazdím s Jonatánom v herni a sedávam vpredu. Pretože sme ujovia.“

Dnes ráno pri obliekaní ma ešte ubezpečovala, že sa stane „tetou“. Žiaduce pohlavie očividne mení podľa činností, po ktorých túži a ktorých rodovo špecifické priradenie je zrejme.

Som nahnevaná. Napokon, v Berlíne jazdí naozaj veľa žien na motorkách. Prečo teda ani v tomto prípade narušenie starých stereotypov neklaplo?

15. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Prišli sme do detskej herne, ako obvykle trocha meškáme. Všetci stoja v záhrade okolo čerstvo renovovaného príručného vozíka, ktorý ešte treba zmontovať. Regina, vychovávateľka, a Utz, vychovávateľ, stoja vedľa seba. Potom sa Utz pustí do montovania vozíka, aby ho pripravil na cestu s deťmi do mestského parku. Regina ostane stáť.

Hanka sa pýta: „Kedy bude vozík hotový?“

Odpovedám: „To sa musíš opýtať Utza.“

Prečo ju odkážem na Utza, a nie na Reginu?

Hanka sa zasa naučila, že keď sú prítomní žena a muž, tak je kompetentnejší muž, toho sa treba pýtať. On je držiteľom informácií. S otázkami sa treba obracať na mužov. Týmto spôsobom si ženy a dievčatá, prirodzene, veľmi skoro zvykajú na typicky ženskú reč charakterizovanú opytovacím spôsobom.

Zhováram sa s Reginou a Utzom o rozdielnom správaní voči dievčatám a chlapcom v herni. Utz pripúšťa, že dievčatá považuje za citlivejšie. Vyplýva to vraj z jeho predstavy o ženách. Preto sa dievčatám prihovára jemnejšie a aj v hre sa k nim správa nežnejšie.

17. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Po ceste domov mi Hanka v aute vykladá: „Mami, ty si ešte nechodila do veľkej školy, lebo nemáš školskú tašku; keď som vtedy bola menšia a dievčatko, ani ja som ešte nechodila do školy, ale keď budem väčšia a chlapec, budem chodiť do veľkej školy a budem mať školskú tašku.“

Stále sa u nej predstava byť veľká, dokázať a smieť spája s mužským rodom. Skutočne si nie som vedomá žiadnej viny – alebo predsa len, keď si spomeniem napríklad na nedávnu príhodu s príručným vozíkom.

19. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Klaus bol s Hankou na ihrisku za rohom, blízko nášho bytu.

Boli tam ešte dve deti približne v Hankinom veku. Obe mali vrkôčiky. Keď sa ich Hanka spýtala, ako sa volajú, vysvitlo, že jedno z detí je chlapček. Po prvýkrát sme sa stretli s tým, že mal chlapček na verejnosti na sebe niečo, čo je bežne vyhradené dievčatám. Aká úľava, že raz aj chlapček môže byť považovaný za dievčatko. To hádam preto, že sme v Berlíne, myslela som si.

Lenže napokon bolo všetko inak:

Na ihrisko prišiel celkom normálne vyzerajúci muž okolo štyridsiatky. Trocha s deťmi žartoval a obe deti s vrkôčikmi oslovoval ako dievčatká. Potom položil Hanke nevyhnutnú otázku, či je chlapček, alebo dievčatko.

Hanka povedala: „Chlapček,“ muž jej stisol ruku so slovami: „Tak to ti teda gratulujem.“

(Hanka vie presne, čo slovo gratulujem znamená. Dozvedela sa to na rôznych narodeninových oslavách.)

O niečo neskôr podíde Hanka bez vyzvania k tomuto mužovi a povie: „Ale ja som dievčatko.“ Muž jej nechce veriť

a veľmi energicky to popiera s tým, že vraj Hanka vôbec ako dievča nevyzerá.

Aj takto sa vytvára pocit vlastnej hodnoty.

Na ihrisku sedávajú aj viaceré páry. Ženy sa rozprávajú s deťmi, keď k nim prídu, a pozorujú, čo sa deje. Muži sa venujú čítaniu a celým držaním tela signalizujú nezáujem o okolité dianie. Necítia sa ako súčasť sveta žien a detí.

Tak deti dostávajú posolstvo, že zatiaľ čo sa muži zaoberajú vždy niečím iným, dôležitými vecami mimo detského sveta, ženy sú ako deti, pretože žijú s deťmi v ich svete.

20. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Stále znova narážam na rozpor medzi reálne existujúcim svetom so všetkými tými sexizmami a znevýhodneniami dievčat a svetom, ktorý predkladám Hanke v rozprávkach a vysvetleniach, teda svojim vysnívaným svetom. Prečo ju klamem?

Premýšľam o tradičných predstavách o výchove a morálke. Vari nepredkladali aj nám, generácii päťdesiatych rokov, iný svet, než bola realita? Nebolo to vždy doteraz tak, že dospelí deťom vo výchove líčili svet taký, aký by ho chceli mať? Nebol aj v tradičnej výchove ideál predkladaný deťom na míle vzdialený od reality? Spomeniem si na kresťanskú náuku a odložím svoje výčitky svedomia nabok.

Hanka pri raňajkách vraví: „Teraz som tak veľa zjedla, že stučniam a potom budem ujo.“

Odporujem: „Ale ocko nie je tučný, prečo by mali byť muži tuční?“

Hanka vyhýbavo odpovie: „Ale hlúpi ujoovia sú tuční.“

Doteraz som si nikdy neuvedomila, že v našej spoločnosti muži jednoducho „vážia“ viac. Pozriem sa na protiídúceho muža na ulici z tohto hľadiska. Je to tak, Hanka má pravdu.

Hanka teraz z vonkajšej vlastnosti vyvodzuje, aké je po-

hlavie danej osoby. Ešte nevie, že pohlavie je niečo trvalo dané, preto sa domnieva, že konkrétnym výzorom alebo nejakou činnosťou možno pohlavie určovať vždy nanovo.

Znamená to, že pochopila, ako sa k pohlaviam priradujú rozdielne, ale podľa istých pravidiel pevne stanovené vlastnosti. Už zvnútornila princíp našej spoločnosti, že ženu a muža nerobia skutočné telesné rozdiely, ale vonkajšie vlastnosti, pekne rozdelené podľa pohlavia.

25. máj 1984 (2 roky, 9 mesiacov)

Cez prázdniny sme navštívili jednu známu v škôlke, kde pracuje. Som prekvapená, že sú tam samí chlapci. Jediné dievča je jej dcéra Katrin. Keď sa známej spýtam, prečo má v skupine len chlapcov, vysvetľuje mi:

„Cez prázdniny matky zvyknú posilať do škôlky len chlapcov, aby mali doma pokoj. Chlapci totiž doma stále dačo vystrájajú, robia neporiadok a neposlúchajú. Dievčatá sú celkom iné, nie také divé. Mamy si ich môžu nechať doma bez toho, že by robili brajgel, a okrem toho často mamám trochu pomáhajú pri domácich prácach, alebo sa im aspoň priúčajú – aby to raz vedeli robiť samy.“

Na otázku, prečo si to myslí, odpovedá: „To si nemyslím ja, to mi hovoria matky, keď sem cez prázdniny prinášajú chlapcov, alebo si dievčatá nechávajú doma.“

Počas nášho rozhovoru skúša na svojej dcére zásterku z filcu a škriatkovskú čapičku. Pýtam sa štyriatštreročnej Katrin, na čo jej ten pekný kostým bude. Odpovie za ňu mama: „To nie je pre Katrin, ale pre letnú slávnosť v škôlke. Deti z mojej skupiny pôjdu za škriatkov. Katrin skúša kostým namiesto chlapcov, pretože oni nechcú stať pokojne kvôli skúšaniam – je to fakt hrozné, ale nemôžem ich predsa nútiť násiť. Ty si taká milá, Katrin, však mame pomôžeš?“⁴²

Katrin prikývne a poslušne sedí, zatiaľ čo okolo nej behá a lieta asi pätnásť chlapcov, ktorých kostýmy skúša.

A Hanka to všetko vidí a počuje.

1. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Ideme s Hankou zasa na gazdovstvo do Južného Tirolska. Pri príchode sa pozdravíme len s paňou domu, jej manžel a deti sú preč. Hanka ide teda najprv so mnou do izby. Keď po chvíli začuje zdola hlasy detí, ihneď sa rozhodne, že pôjde sama dolu do kuchyne. Na gazdovstve sa vyzná a pozná tu aj všetkých ľudí.

Po niekoľkých minútach sa však znova vkradne do izby a vyzerá akosi zakríknuto. Pýtam sa jej, čo sa stalo: „Mami, nešla som dnu, lebo tam bol nejaký ujo a ja som sa ho bála.“

S pochopením som prikývla, predstavila som si, ako sa po dome motá nejaký tirolský lesný muž, a odprevadila som ju dolu.

Vysvitlo, že v kuchyni za stolom sedel s celou rodinou domáci. To jeho sa Hanka bála. Skoro som ju vysmiala, ale zväčša mi napadlo, že pri poslednej rozlúčke pred dvoma mesiacmi mi Bernadeta, dcéra domácich, pošepkala do ucha: „Ale nabudúce nechaj tatka doma, dobre? Nemám ho rada, bojím sa ho.“ A to bol Hankin otec, ktorý určite nevyvoláva hrôzu, veď počas nášho pobytu sa veľa s deťmi hrával. Aj mladšia dcéra domácich, Anna, ktorá sa pri našej poslednej návšteve s Klausom najprv veľmi potešila môjmu a Hankinmu príchodu, sa pri zhliadnutí „tatka“ okamžite stiahla.

Spomenula som si na svoje detstvo. Hra s inými deťmi bola dovedy príjemná a pekná, kým bola prítomná len mama niektorého z detí. Len čo sa zjavil otec, jeho prítomnosť nás stiesňovala, dobrá nálada sa vyparila, zrazu sme mali pocit obmedzovania a nepochopenia. Autorita číhala kdesi nablíz-

ku, aj keď sa k nám v skutočnosti ani nepriblížila. Muž bol rušivým elementom. Zväčša sme hru ukončili a šli domov.

Deti očividne pociťujú cudzotu, rešpekt alebo strach voči mužom, ktorí nepatria k ich najužšiemu okoliu. Po tomto zistení som začala reflektovať svoje vlastné správanie.

Naozaj sa totiž stáva, že mi niekedy v kritických situáciách vyklzne: „Vieš, myslím, že pán G. nás za to bude hrešiť“, alebo „Radšej nie, aby sa pán G. nenahneval“.

Keď som s deťmi, vychádzajú tieto výroky z môjho vnútorného presvedčenia. Veď o pani G. viem, že akékoľvek hlúposti deti narobia, ona všetko pochopí a dá do poriadku. No v prípade pána G. som si nie istá. Keď sú s nami deti, cítim sa v jeho prítomnosti cudzia a trocha zneistená – celkom ako vo svojom detstve. Pri jeho žene mám pocit bezpečia a vypočítateľnosti reakcií, pocit niečoho dôverne známeho.

Celkom inak sa s pánom G. cítim, keď sme sami alebo medzi dospelými, napríklad pri večerných rozhovoroch. Vtedy s ním hovorím ako rovná s rovným (je o šesť rokov mladší odo mňa), skrátka, úplne normálne. Len v prítomnosti detí, za ktoré som zodpovedná, ho chcem čo najmenej obťažovať, chcem byť čo najnenápadnejšia a radšej sa s deťmi stiahnem z jeho dosahu. Cítim sa ako spojenkyňa detí, som na ich strane – identifikujem sa s nimi.

Nehovorí deťom práve tento môj postoj, že muž je niekto, kto vzbudzuje strach? Nerobia to aj iné ženy takto? Ako by inak vznikol strach z muža – najmä u malých dievčat.

2. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Opäť sme na nákupe topánok v Bozene. Hanka má dlhé vlasy, preto ju všade oslovujú ako dievčatko. To nič, vravím si. V predajni obuvi sa predavačky pustia s Hankou do živého rozhovoru. Keď im Hanka prezradí, že čo nevidieť bude mať

narodeniny, jedna z nich povie: „Tak to si určite želaš bábičku.“ A potom podrobne opisuje, ako by tá bábička mala vyzeráť. Bábičky doteraz nezohrávali v Hankiných očiach nejakú mimoriadnu úlohu. No nasledujúceho dňa, keď sa jej náhodou ktosi spýta, čo by si želala na narodeniny, promptne odpovedá: „Bábičku.“

Veľmi pochybujem o tom, že by to bolo skutočne jej vlastné pranie, a hnevá ma, ako si úplne cudzie osoby dovoľujú vnučovať dieťaťu prania a záľuby podľa svojich predstáv, len na základe jeho výzoru a bez toho, že by sa starali, čo dieťa skutočne chce. „Človek ako taký“, o ktorom sa toľko básni, je pritom ukrátený. Pevne som sa rozhodla, že Hanku už nebudem vydávať napospas hocijakému hlúpemu zjednodušovaniu na typicky dievčenské záľuby či vlastnosti — dám ju ostrihať.

Hanka potrebuje nejakú letnú blúzku. V obchode mi predložia blúzky s volánikmi, biele, saténové, blúzky zo všetkých možných drahých látok a v nepraktických farbách a vzoroch. Zdá sa, že všedný deň so špinou a so špagetami pre dievčatá neexistuje.

Vypýtam si chlapčenské košeľe. Predavačka trikrát prepochuje moju žiadosť a napokon ako vrchol nevhodnosti pre dievča uvedie, že sa zapínajú opačne. Farby a vzory chlapčenských košiel sú také škaredé a smutné, že napokon nekúpim nič.

3. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Večer prišla teta a všetky tri dievčatá, teda päťročnú Bernadetu, trojročnú Annu a Hanku, ostrihala nakrátko. Dievčatá z toho majú veľkú zábavu a novým účesom sa tešia. Hanka uľahčene konštatuje: „Teraz ma už česanie nebude kvákať.“ Veru tak.

Lenže všetci dospelí na gazdovstve sú z ich „chlapčen-

ských účesov“ zhrození. Stále znova im niekto hovorí, že teraz vyzerajú ako chlapci.

Gazda, otec troch dcér, dievčatám povedal: „No, teraz aspoň vyzeráte ako chlapci, keď už nimi nie ste.“ Keď sa počas nasledujúcich dní dievčatá cítia pri hre zvlášť sebaisto a bujaro, vravia: „Teraz sme chlapci.“ A potom sa hrajú „na chlapcov“, to jest jašia sa ako obvykle, keď sa trocha rozbláznia. Hra „na chlapcov“ sa však pre nich v každom prípade stala čímisi mimoriadnym.

Tak dochádza k tomu, že sa chlapci a muži bez akéhokoľvek vlastného pričinenia stávajú v očiach dievčat vysoko cenenými osobami. Podieľajú sa na tom dospelí svojimi skostnatenými hodnoteniami.

Po večeri príbehne Hanka ku mne a vyhrkne: „Toľko som zjedla, že budem veľká ako ujovia.“

Byť alebo stať sa chlapcom či mužom je v živote dievčatka niečo, čo je naozaj hodné námahy.

4. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Chodím so všetkými tromi dievčatami veľa po horách. Je úžasné, že vydržia aj niekoľkohodinové túry, stačí, ak je cestou veselo.

Prekvapuje ma však, že Bernadeta a Anna si nikdy nezabudnú na výlety vziať bábičky. Dokonca aj keď mladšia Anna svoju bábičku zabudne, alebo si ju nechce vziať, pretože jej milovaný vzor Hanka tiež žiadnu so sebou nemá, napomenie ju staršia sestra, že si má bábičku zobrať — a už ide bába zasa s nami.

Ani raz sa nepokúsili ma požiadať, aby som im bábičky niesla. Aj na tej najobťažnejšej ceste po kameňoch, koreňoch či cez húštiny, nad strminami a potokmi držia svoje bábičky pevne na rukách. Akoby boli časťou ich tela.

Pomáha ženám takéto včasné privykanie na neustále nosenie dieťaťa, aby neskôr zvládali svoje početné deti ľahšie, než zvládam takúto situáciu napríklad ja? Ako veľmi dbá staršia sestra na to, aby sa mladšia nevymkla z radu. Veď napokon je známe, že deti sa vychovávajú navzájom.⁴³

Bernadeta učí jedného popoludnia obe mladšie dievčatká pesničku, ktorú pozná zo škôlky. Spieva sa v nej o dievčine, čo kolíše bábo, a o otcovi, ktorý pracuje v lese, atď., atď. Záverečný refrén, ktorý všetky tri donekonečna omieľajú, znie: „...a to je tá správna rodina.“

Zasa raz žasnem nad tým, akými kanálmi sa ideologická predstava o rodine zloženej z otca, matky a dieťaťa dostáva do predstáv detí. Akých pomocníkov a multiplikátorov majú spoločenské inštitúcie v deťoch, ktoré sú im dané do starostlivosti. A ako ich pričinením pôsobí táto výchova aj na najmenšie deti ešte predtým, než na ne tieto inštitúcie získajú priamy vplyv.

Sedíme na lúke a hráme sa na rozprávky — pestrá zmeska zodpovedá detskej fantázii. Deti si vyberajú vhodné roly.

Bernadeta chce byť dobrou kráľovnou, Hanka motorkárom a Anna chce byť tiež motorkárom. Bernadeta zasa zasiahne. Povie sestre, že musí byť princeznou, pretože nič iné neprichádza do úvahy. Anna váha. Bernadeta jej vydá príkaz ešte raz, a tým ukončí Annine netradičné pokusy o autonómiu. Vďaka Bohu, Hanka je naďalej motorkárom.

6. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Hanka už blúzku naozaj potrebuje, je stále slnečnejšie a so sebou máme len teplé veci. Idem s nakrátko ostrihanou Hankou do obchodu.

Ukážem na Hanku a poviem: „Potrebujeme niečo ľahké na vrch.“

Predavačka: „Môže to byť niečo kárované na všedný deň, alebo to má byť do oblečku?“

Teraz, keď Hanku považujú za chlapca, je to hneď niečo iné a vecnejšie než všetky tie parádne, drahé dievčenské blúzky, ktoré nám bez pýtania vnucovali predtým.

7. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Robíme túru cez Sahrntal. Hanka vidí celkom zblízka vysoké vrchy pokryté snehom a povie: „Tam hore nemôžeme ísť, to môžu len ujovia.“

Na otázku, či to nemôžu aj ženy, odpovedá: „Nie, nie so mnou a s Annou.“

Aha, ženy existujú len v spojení s deťmi a to, čo nemôžu deti, nemôžu ani ženy.

Potom ešte raz výslovne zdôrazňuje, že hore môžu ísť len muži. Keď protirečím, že ja chodievam na také vysoké vrchy častejšie než ocko, Hanka zareaguje: „Ale s Annou a so mnou tam nemôžeš ísť. Mamy tam nemôžu — len ľudia tam môžu.“

Onemela som. Na svete sú teda muži, ľudia, ktorí dokážu a môžu robiť rôzne veci, a potom sú tu ešte ženy — mamy a deti, ktoré nič z toho robiť nemôžu.

8. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Zašli sme s dievčatami na pekné ihrisko v lese. Bernadeta sa okamžite vrhne na veľkú dvojité hojdačku. Nič nie je dôležitejšie než hojdačka, nejde si s nami dokonca ani kúpiť zmrzlinu.

Obe mladšie dievčatá viac láka zmrzlina. Prinesieme kornútok so zmrzlinou aj Bernadete. Tá však nechce hojdačku

kvôli zmrzline opustiť a pokojne sa pozerá, ako lížem zmrzlinu určenú pre ňu.

Všade je pokoj. Zrazu sa ozve hlasný detský krik. Traja asi šesť- alebo sedemroční chlapci bežia k ihrisku.

V tom momente, ako ich Bernadeta zbadá, bleskovo sklzne z hojdačky. Pribehne ku mne, tvári sa veľmi zmätene, zastrasene. Jeden z chlapcov sa bez toho, že by nás poctil čo len jediným pohľadom, okamžite vyšvihne na hojdačku a privoláva kamarátov. Stojím s dievčatami tesne vedľa hojdačky. Bernadeta z nej sotva zišla a chlapec ju už rekviruje pre seba a pre svojich kamarátov. Ani stopa po zaváhaní, ani náznak zneistenia, žiadna otázka, kto je na rade s hojdaním.

Rozhorčilo ma to.

Chlapec vôbec nezaregistruje, že som hojdačku zachytila a povedala, že teraz sa ešte pohojdá Bernadeta, naopak, ešte hlasnejšie ako predtým volá na kamarátov. Sme preňho jednoducho vzduch. Vravím Bernadete, aby si znova sadla na hojdačku, veď som pri nej a ostatné deti musia pekne počkať, kým sa dohojdá. Nič ju však už nemôže pohnúť k tomu, aby si znova do hojdačky sadla. Ani mladšie dievčatá, ktoré predtým poslušne čakali, až sa dostanú na rad, sa teraz neodvážia si na hojdačku sadnúť. Ani jedno z mojich troch dievčat nechce naplniť svoje pôvodné prianie zoči-voči *jednému* šesťročnému chlapcovi. Napriek mojej prítomnosti sa ani jedna z nich s ním nechce ťahať za prsty. Nechcem im, pochopiteľne, vnucovať svoju vôľu, no nechcem ani, aby sme tu obdivovali týchto malých mačov, preto radšej odlákam ich pozornosť niečím iným a ideme z ihriska preč. Medzitým všetci traja chlapci obsadili hojdačku. V okamihu ovládli celé ihrisko a vnútili situácii svoj scenár.

Vnímam túto epizódu z ihriska ako odraz celej spoločenskej reality. Muž sa objaví na mieste, ktoré doteraz patrilo žene. Muž si ženu ani nevšimne, vôbec ju nevidí, nevníma, že tu nejaká žena je. Žena vyprázdni svoje miesto pri najmen-

šom náznaku, že muž prichádza. Nenechá to zájsť tak ďaleko, že by ju muž musel vziať na vedomie a že by sa s ňou musel konfrontovať. Žena sa ho bojí, ustupuje mu, a jemu ostávajú tie najlepšie miesta pri korytách tejto spoločnosti. Istý počet mužov potrebuje podstatne viac miesta a priestoru než rovnaký počet žien.

Bolo mi do plaču, mohla som len dúfať, že aspoň dve mladšie dievčatá z tejto situácie ešte tak veľa nepochopili, hoci všetko sledovali rozšírenými očami. Ktovie, koľko takýchto situácií už musela zažiť päťročná Bernadeta, keď dnes tak bleskovo zareagovala v súlade s požiadavkami patriarchátu.

Chuderky dievčatá. Súcitila som s nimi a zúrila som. Celú situáciu som sa im snažila vysvetliť tak, že tu mohli vidieť, akí hluční a hlúpi chlapci to boli. Nevedeli ani len to, že treba vyčekať, kým sa iné dieťa dohojdá. Nie som si však istá, či môj výklad prehlušil silný dojem z toho, čo sa udialo.

12. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Je slnečno. Po popoludňajšom spánku chcem ísť s deťmi na prechádzku. Veľmi sa im nechce — radšej by sedeli v izbe a hrali sa s bábikami, teda tak rozhodla Bernadeta aj za obe malé.

Po krátkej diskusii bola ochotná zájsť na ihrisko — ale len pod podmienkou, že si bábiky smú vziať so sebou. Nič netušiac súhlasím. Aj Hanka chce po prvý raz vziať so sebou na prechádzku bábiku. Na dvore sa zhromaždili dievčatá, bábiky a buginy. Hanka vezie bábiku vo svojej vlastnej bugine. Hotová procesia matiek. A všetky báby sú riadne pripútané.

Postupujeme len pomaly. Ihrisko je v lese. Deti sa veľmi namáhajú, no trpezlivo a sústredene tlačia, vlečú, dvíhajú buginy ponad kamene, korene, vyjazdené koľaje a jamy na

lesnej ceste. Aj Hanka sa veľmi trápí. Idem za deťmi, je to naozaj smutný pohľad, ako sa všetky tri dievčatá plahočia s buginami cez les.

Hanka stratí trpezlivosť ako prvá. Ani mi však nenapadne jej buginu vziať. Nech sama zistí, prečo teraz nemôže skákať, poskakovať, bežať a skrývať sa, hoci sa od nedočkavosti až celá trasie. Hanka sa najeduje, prevráti kočík aj s bábikou a beží preč. Teraz je hotový uzlíček energie, tešiaci sa z pohybu, a vyžaruje z nej radosť, pocit slobody a sebavedomia.

Anna a Bernadeta tlačia svoje buginy ďalej (ja napokon predsa len tlačím Hankinu buginu). Kočíky sú ako opierky na chodenie, deti sú k nim pripútané, rukami zvierajú rúčku, pohľad upierajú na zem, aby videli prekážky. Plne sa sústredia na kočík. Kočík od dieťaťa vyžaduje absolútne nasadenie schopností a zmyslov, ako aj dokonalú disciplínu. Celá sila detského tela sa sústreďuje na akt tlačenia kočíka.

Hanka sa potom, čo svoj kočík prenechala osudu, správa úplne inak, vidno, ako slobodne sa pohybuje, čo všetko si všíma, dvíha zo zeme a s čím všetkým sa za takú krátku chvíľu zahrá. Vidí chrobáky, kvety, kamene, paličky, bylinky, slimáky, červíky. Celá kopa vzrušujúcich vecí útočí na jej zmysly. Anne a Bernadete na to už nezvyšila energia. To všetko im uniklo.⁴⁴

13. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Je nedeľa, sme na veľmi idylickom mieste na kúpanie, kde sa deti už viackrát s veľkým nasadením hrali.

Dnes je tu nával, deti sa takmer nehrajú, ale pozorujú ľudí. Keď ich sledujem, zistím, že nepozorujú „ľudí“, ale vlastne len mužov, pretože len muži sa správajú akčne, len na nich je čo pozeráť. Vyskakujú, ponárajú sa, plávajú, skáču, hrajú sa s loptou alebo hrajú futbal, behajú. Ženy sedia, le-

žia, slnia sa a občas niektorá zajačí, keď ju muži ostriekajú, a len veľmi zriedka sa niektorá odváži ísť plávať. No aj toto plávanie je veľmi nenápadné, pretože žena vklzne do vody pokojne. Aj ja som taká žena, sedím na móle, dávam pozor na deti a opaľujem sa. Dám sa do rozhovoru s ostatnými kúpajúcimi a okamžite dostávam pred deťmi otázku, ktorú som počula tak často: „A to chodíte na dovolenku celkom sama? Bez manžela?“ S tromi deťmi sa vlastne necítim „sama“. Keby ma sprevádzal manžel, očividne by som už nebola „sama“. Ktovie, či to už aj deti chápu tak, že žena je kompletná bytosť len po boku muža?

14. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Hanka si na sporáku trocha popálila ruku a strašne narieka. Nechám ju, nech sa vypláče, no asi po pol hodine jej poviem, že keď Jurkovi zašivali ranu na čele, neplakal ani zďaleka toľko čo ona. Hanka sa na mňa pozrie rozšírenými očami a na chvíľu sa utíši. Lenže potom sa do toho zastarie babička: „No hej, ale Jurko je predsa chlapec.“

V Hankiných očiach prebehne záblesk poznania, so zadosťučinením sa na mňa pozrie a reve ešte hlasnejšie ďalej.

21. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Sme na berlínskom ihrisku s jedenapoločnou Annalenou a jej mamou. Malá Annalena sa chce vyšplhať na šmykľavku zospodu. Práve sa o to pokúša po druhý raz, keď sa hore na šmykľavke zjaví asi štvorročný chlapec.

Annalenina mama pri pohľade na chlapca okamžite zareaguje: „Annalena, ustúp, chlapec sa chce šmyknúť.“

Kladiem si otázku, prečo má byť vlastne Annalena tou,

ktorá sa má chlapcovi vyhnúť, prečo by chlapec nemohol počkať, až mu Annalena šmykľavku uvoľní. Veď prišiel až po nej.

Zasa tá stará pesnička. Keď sa objaví bytosť mužského rodu, hoci i malá, musí mu žena, dievča okamžite uhnúť. V každom prípade sa od dievčaťa očakáva, že sa prispôbii. Matka k tomu vedie svoju dcéru už od útleho veku, a to aj vtedy, ak to je — ako Annalenina mama — sebavedomá žena, ktorá dieťa vychováva sama a ktorá vie, alebo by mala vedieť, o čo tu ide.

Domnievam sa, že tu stojí záujem jedného dieťaťa proti záujmu druhého dieťaťa, preto sa do toho zamiešam a poviem, že Annalena na šmykľavke zostane. Chlapec sa na mňa neveriacky pozrie, posadí sa na šmykľavku a šmýka sa nadol, síce trochu pribrzdzuje, ale rúti sa rovno na malú Annalenu. Pritom upiera na mňa pohľad s otázkou: „Tak teraz uvidíme, kto z koho.“ Nevezmem Annalenu od šmykľavky a chlapcovi vynadám, aby sa tu už neukazoval. Na to sa chlapec s trocha pokropeným výrazom v tvári vzdiali.

Som si istá, že malá Annalena i Hanka, ktorá sa hrala vedľa v piesku, pochopili posolstvo, že keď sa zjaví chlapec, ony mu majú ustúpiť.

25. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

V posledných dňoch som Hanku často vídavala, ako tleska do dlaní, potom si plesne po bokoch, bľaboce čosi sama pre seba nedefinovateľným jazykom a do taktu búcha dlaňami vo vzduchu. Keď som ju pri tom pozorovala niekoľko ráz a premýšľala som, čo to znamená, došlo mi, že Hanka napodobuje dievčatá hrajúce sa s loptou. Pýtam sa jej, čo robí, a Hanka odpovedá:

„Robím to ako dievčatá.“

„Páči sa ti to?“ opáčim.

„Veď som predsa dievča,“ zareaguje pohotovo Hanka.

Spomenula som si, že pred pár týždňami strávila niekoľko dní u babičky. Býva tam veľa dievčat, ktoré chodia na prvý stupeň základnej školy. Tak to teda je. Hanke vôbec nezáleží na tom, či sa jej to páči. Hlavne, že ako dievča robí to, čo všetky ostatné dievčatá.

Chce niekam patriť, preto robí to, čo jej predvádzajú iné deti, ktoré sú, rovnako ako ona, definované ako dievčatá. Ešte nechápe, čo všetko preberá napodobovaním tohto správania, definovaného ako „ženské“. Pre dieťa je sprvu ešte všetko bez rozdielu dobré. Je dievča, preto napodobuje dievčatá.⁴⁵

26. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Hanka sa kvôli nejakej maličkosti bojí. Vravím jej: „Nebudeš sa predsa báť, veď si dievča!“

Chcela som len raz jednoducho vyskúšať opačnú situáciu a žasnem nad Hankinou odpoveďou: „Ale chlapci sa troška boja.“

Je ohromujúce, ako rýchlo deti chápu, že v zdôraznení vlastnosti jedného pohlavia sa skrýva aj výpoveď o vlastnosti druhého pohlavia.

29. jún 1984 (2 roky, 10 mesiacov)

Hanka dá Klausovi a mne za úlohu písať na steblo trávy, ako to videla robiť Utza v detskej herni.

Ani jednému z nás sa to hneď nepodarí. Na to Hanka vysvetľuje len Klausovi, ako to má robiť, a pokúša sa mu to detskými gestami predviesť. Vysvetľuje to mužovi, pretože Utz, ktorý vie písať, je tiež muž.

Keď sa to Klausovi stále nedarí, obráti sa Hanka na mňa: „Utz je chlapec, a Utz to predsa vedel. Ale Regina to nevedela.“

Už len chýbalo, aby dodala, pretože je dievča. Nepovedala to síce, ale som si istá, že práve toto mala pri tom na mysli.

V každom prípade sa mi potom dosť rýchlo podarilo zapísať. Dúfam, že to jej obraz sveta trochu skorigovalo.

1. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Zasa sme vo Švajčiarsku. Aj tentoraz nás sprevádzajú Elena a štyriatridaštyriročný Martin. Deti sú nadšené a cítia sa spolu veľmi dobre.

Večer si Hanka v kúpeľni umýva ruky, je plne sústredená na to, čo robí. Martin stojí pred záchodovou misou a ciká. Osloví Hanku, ktorá si ho nevšímala: „Ale ty nevieš cikáť postojáčky ako ja.“

Hanka prekvapene zodvihne zrak od svojich rúk k jeho tvári naplnenej triumfálnym výrazom. Hanka zneistie. Nezdrižím sa, zasiahnem a odpoviem za ňu: „Samozrejme, že to vie. Dnes cikala dolu z obrovskej skaly. Čo myslíš.“

Na to Martin: „Ale nevie cikáť tak ďaleko ako ja.“

„Vlastne nás vôbec nezaujímá, ako cikáš,“ vezmem Hanku a nechám tam Martina stáť.

Lenže Martin sa nechce vzdať, očividne potrebuje zvíťaziť nad dievčaťom a otravuje nás so svojim „problémom“ ďalej. Hanku však jeho téma už nezaujímá, pretože si pozeráme peknú knižku so zaujímavým príbehom. Nepočúva ho.

3. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Na túru je priteplo a Hanka sa rozhodne, že bude behať nahá. Je nadšená svojím telíčkom a pyšne vykladá, že teraz má veľké prsia a veľké bruško, pretože bude mať bábo, a vystrkuje brucho, ako len vládze.

Venuje sa aj svojmu pohlaviu a chichoce sa, vraví, že to príjemne štekli.

Klaus skonštatuje, že je preňho celkom nové nevnímať pohlavie svojej dcéry výlučne ako časť tela na močenie, ale aj ako časť tela vzbudzujúcu rozkoš, hoci u chlapca by to považoval za samozrejme. Keď bol malý, tak bol jeho penis preňho dôležitý nielen na cikanie a dospelí ho v tom podporovali. U svojej dcéry si to nevedel predstaviť. Vraj nevie celkom, ako by mal hovoriť o pohlaví svojej dcéry, preto to ani nerobí, hoci u syna by to určite bolo bežné.

Dievčatko je na rozdiel od chlapčeka vnímané ako bezpohlavná bytosť.

Simone de Beauvoir o tom napísala: „Osud dievčaťa je úplne iný. Matky ani dojky nezahrnujú jeho pohlavné ústroje nijakou úctou ani nežnosťou, neupútavajú jeho pozornosť na skrytý orgán, z ktorého vidno iba povrch a ktorý nemožno chytiť; v istom zmysle nemá nijaké pohlavie.“⁴⁶ Od roku 1949, keď to Simone de Beauvoir napísala, sa vo vedomí ľudí veľa nezmenilo.

4. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Zhovárame sa s Elenou o tom, čo budeme robiť ďalej, a o svojej práci.

Vravím: „Keď budem vedieť, čo chcem, musí sa tomu Hanka prispôbiť, aj keď to, pravdaže, chcem urobiť tak, aby to bolo pre ňu čo najšetrnejšie. Sme na seba s Hankou tak na-

viazané, že to spolu nejako zvládneme. Veď napokon je dobré aj pre ňu, keď budem robiť to, čo je dobré pre mňa.“

Elena na to: „Ja si v prvom rade kladiem otázku, čo je dobré pre Martina, a tomu prispôsobujem svoje plány. Keď vidím alebo si myslím, že niečo nie je dobré pre jeho vývin, tak sa toho plánu jednoducho vzdám.“

Je to len číra náhoda, že matka dcéry myslí najprv na seba a očakáva od dcéry prispôsobenie, kým matka syna sa v prvom rade prispôsobuje potrebám syna?

Pri večeri Martin z ničoho nič vyhlási: „Ružová farba je odporná.“

Elena sa doňho rozhorčene pustí: „To predsa vôbec nie je pravda, veď tebe sa ružová páči, tvrdíš to len preto, že to hovorí Wasti (jeho sedemročný bratranec), a ten to tiež hovorí len preto, že je to babská farba.“

Aj keď to Elena nezamýšľala, podarilo sa jej vytvoriť prepojenie medzi menejcennosťou a „babami“.

Rozhovor pri stole sa krúti okolo Martinových nových hier a dobrodružstiev. Patria k nim aj stanovanie a futbal. No oboje môže Martin, žiaľ, robiť, až keď bude mať ocko za sa dovolenku a niekam s ním pocestuje, pretože je otcovou vecou, aby naučil syna tieto veci. Elena má pocit, že jej kompetencia sa vzťahuje na všetky veci, ktoré sa odohrávajú doma – majstrovanie, čítanie, spev, muzicírovanie, rozprávanie; no za sprostredkovanie veľkého širého sveta, za šport a pohyb zodpovedá otec.

Je logické, že chlapec sa takto „prirôdzené“ naučí rozdeľovať svet na dve oblasti života a že na základe toho hodnotí dievčatá a činnosti.

Elena štrikuje. Zrazu jej vyklízne: „Do frasa.“ Martin sa spýta: „Čo sa stalo?“ Elena mu povie, že jej z ihlice spadlo očko, Martin na to: „Ocko povedal minule tiež do frasa, keď urobil preklep na stroji, ale to bolo omnoho dôležitejšie, lebo to bolo pre kliniku.“

5. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Martin sa pýta, kto z nich je silnejší, Hanka, či on. Elena odpovie: „Ty, ale Hanka je na trojročné dievčatko dosť silná.“

Naučila tým svojho syna, že dievčatá *normálne* nie sú také silné. Pre Hanku to teraz ešte nie je také dôležité, ale som si istá, že ako bude s vekom rásť jej pranie byť taká ako ostatné dievčatá, teda normálna, postarajú sa vety ako táto o to, že svoju silu na ceste životom niekde postráca.

Bežíme s Hankou ruka v ruke po širokej ceste zo salaša do dediny. Hanka vraví: „Mami, však teraz rýchlo bežíme. Sme chlapi a oni sú len dievčatá.“ Ukazuje na Elenu a Martina. Odkiaľ to len má?

Po večeri si Hanka vezme jednu z knižiek a chce si ju prezrieť. Sedí na zemi. Martin sa prirúti k nej a chce jej knižku vziať, pretože si ju chce pozrieť on. Dohodneme sa, že si ju pozrieme spolu. Lenže to „spolu“ vyzerá takto:

Obaja ležia na zemi na bruchu, pred sebou knihu. Martin, ktorý je väčší, vytláča Hanku kúsok po kúsku na okraj a nakoniec sa zvalí celým trupom na knižku tak, že Hanka už nevidí vôbec nič. Keď ho napomeniem, skutočne o kúsok ustúpi, no posunie sa len o niekoľko centimetrov. Hanka sa opäť smie pozeráť do knižky, i keď pôvodne ona prišla s tým, že ju knižka zaujala. Teraz jej Martin dovolí vidieť malé výseky. Ani ja, ani Elena Martinovi nevysvetlíme, že takto „spoločné“ čítanie nevyzerá.

Teraz už toho má Hanka dosť. Vstane, prinesie si inú knižku, sadne si a prezerá si ju. Mrmla si: „Tak si teda vezmem inú knižku, keď ma Martin nenechá pozeráť.“

Hanka reaguje rovnako, ako sa to očakáva od dospelých žien, a ako to ženy aj naozaj robia – ustúpia, keď sa zjaví muž a zaujíma sa o to isté, o čo ony. Samotná Hankina formulácia, že Martin ju niečo nenechá, nasvedčuje tomu, že tento princíp sa v nej už pevne zakotvil.

Teraz sa však Martin zaujíma o Hankinu novú knižku. Hra sa môže začať odznova. Dievčatko sa má stále nechať prerušovať a má sa prispôbovať. Vtedy zasiahne Elena aj ja. Možno by nám to nenapadlo, keby sme neboli už veľa razy diskutovali o tomto denníku.

6. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Robíme si prestávku počas túry. Pijeme čaj. Keď Martin vyprázdnil pohár, hodil ho Hanke, ktorá naň už čakala, pod nohy. Elena sa zohla, zodvihla pohár, vtisla ho Hanke do ruky a Martinovi povedala: „To sa nepatrí.“

Potom sa obrátila na mňa: „Tí chlapci sú strašne nevšímaví. Je to to isté ako u dospelých mužov, ktorí po použití WC nepovažujú za potrebné sklopiť záchodovú dosku.“ Hm, lenže ani nie sú nútení premeniť svoju nevšímavosť na pozornosť, veď vždy sa nájde žena, ktorá to kvôli zažehnaníu sporu urobí za nich. Ako to práve za Martina urobila Elena.

7. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Dala som Hanke dvojfrankovú mincu na čokoládu. Strčila si ju do zadného vrečka nohavíc a poznamenala: „Teraz som ako chlapec.“

„Prečo?“ spýtala som sa jej.

„Lebo mám peniažky v zadnom vrečku.“

„A dievčatá to nemávajú?“

„Nie,“ odvetila Hanka úsečne.

Najprv som to nechápala, no potom mi Elena pripomenula, že ženy nosievajú peňaženku zásadne v kabelke a muži v zadnom vrečku nohavíc. Aha, tak je to teda. Musím sa len dívať rovnako pozorne ako malé dievčatá.

8. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Vo svojich úvahách o tom, ako asi človek (= muž) vynašiel oheň, dospel Freud k záveru, že je to výsledok zrieknutia sa pudového prania uhasiť oheň močením. Žena ho vynájst' nemohla, pretože jej chýba orgán, ktorým by mohla močiť doďaleka a takpovediac na cieľ.⁴⁷

Hanka mi však dokázala opak. V posledných týždňoch sa naučila veľmi šikovne cikať postojacky. Keď cikajú spolu s Martinom, nezaostáva jej cikanie, čo sa presnosti či dosahu prúdu týka, v ničom za Martinovým. Naučila sa stlačiť si pysky ohanbia tak, že môže prúd moču presne regulovať. A do záchodovej misy triafajú či netriafajú obaja rovnako. Dosť na tom, Martin sa už nepokúša vyvolávať u Hanky závisť ohľadne svojho vtáčika.

Naopak, Martin si stále častejšie kladie otázku, prečo Hanka bude mať prsia a bábätko, a on nie. Vypína hrud', ukazuje si na rebrá a ubezpečuje nás, že predsa len má prsia.

9. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Prezeráme si stodolu a iné hospodárske budovy na jednom gazdovstve. Hanku a Martina najviac fascinuje traktor. Oba ja vysadnú na traktor a hrajú sa na roľníkov. Vravím Hanke: „Teraz si roľník.“

Prečo som vlastne nepovedala roľníčka? Je predsa dosť žien, ktoré rovnako ako ich muži jazdia s traktorom.

Keď hovorím s deťmi, zaostávam ďaleko za skutočnosťou a žijem vo svete konzervatívnych príbehov z detských knížiek.

10. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Hanka a Jurko sa vidia po dlhom čase a obaja sa z toho nespriemerne tešia. Hrajú sa divé hry, pričom sa jeden k druhému približujú s hrozivým revom a boxujú sa. Meranie rovných síl ich baví, z kľbčenia majú radosť.

Osemnásťročná Jurkova sesternica, ktorá je tu tiež práve na návšteve, podíde k Hanke, vytrhne ju z hry, vezme ju na ruky a vraví jej: „Ale biť a boxovať sa nepatrí.“

Jurko stojí vedľa nich a počúva, ako dostáva Hanka poučenie, že nesmie robiť to, čo práve robí aj on. No jeho v tejto veci nikto neosloví.

Večer Hanka hodí na zem peknú obrázkovú knižku. U nás dbáme na šetrné zaobchádzanie s knihami, preto ju upozorním, že sa mi nepáči, ako s knižkou zaobchádza. Hanka zareaguje: „No hej, ale chlapi to smú robiť, a ja som chlapec.“

11. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Zamýšľam sa nad tým, prečo mám stále problémy s tým, že Hanke prezentujem skutočnosť vo sfalšovanej podobe v prospech žien. Trápim sa, že klamem a že sa nesprávam férovo, odporuje to môjmu zmyslu pre spravodlivosť, že tak ignorujem tú druhú skupinu ľudí, mužov. Tento problém ma veľmi trápi a chcela by som sa svojich pocitov viny zbaviť.

No ako sa potom cítia tí mnohí autori detských kníh, ktorí – ako som už zaznamenala – ignorujú celé zástupy žien v istých povolaniach? Ako sa cítia muži, ktorí uvádzajú vždy len označenie profesie mužského rodu, aj keď majú na mysli ženy? Tiež sa tak trápia, keď rozprávajú svojim deťom stále len o pánovi doktorovi atď.? Nemyslím, že to niekoho z nich trápi, a preto môžem aj ja pokojne odložiť svoje zábrany.

13. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Poslala som Hanku na ulicu, aby vyzerala Klausov príchod. Vrátila sa skôr, než som predpokladala, a rozprávala o veľkých chlapcoch, ktorí na ňu pľuli a vysmievali sa jej. Najprv som to považovala za výplod Hankinej fantázie, no keď prišiel Klaus domov, potvrdil, že vonku na ulici je niekoľko desať- až dvanásťročných chlapcov, ktorí sa zrejme zabávali na Hankin účet. Je to teda pravda. Poviem Hanke, nech ide von a chlapcom riadne vynadá. Hanka navrhuje „ty somár“ a podobne. Súhlasím a navrhujem jej, nech im povie: „Vypadnite, vy hlupáci.“

Mama a dcéra sú si zajedno. Hanka chce vyjsť von, keď tu zasiahne Klaus. Napomenie ma, aby som jej nevravela „také veci“. Ešte to naozaj povie a môže sa tak stať obeťou.

Neodovzdáva práve Klaus svojej dcére tú prastarú patriarchálnu pravdu, ako má dievča reagovať na mužskú agresiu? Má utiecť, byť ticho – v žiadnom prípade sa nemá správať ofenzívne a brániť sa, či dokonca odpovedať agresiou, čo i len verbálnou. Zasa sa dievča musí prispôbiť mužskému správaniu.

Ako podnietim šesťročné dievčatko, aby absolvovalo kurz džuda, a tak si zabezpečilo väčšiu slobodu pohybu na celý život, keď sa už celé roky predtým jej výchova zameriavala na potlačanie jej zmyslu pre obranu, slobodu a sebaurčenie? Nie je to vari tak, že ako dospelé ženy nie sme schopné vyjadriť svoje rozhorčenie práve preto, že sme sa naučili báť sa ešte horšieho poníženia namiesto toho, aby sme sa učili brániť sa a dať pôvodcovi agresie najavo, že si to nesmie dovoliť?

Klaus to však určite myslel dobre, keď chcel Hanku chrániť pred „zlými chlapcami“.

14. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Kúpila som v antikvariáte starú detskú knižku pre priateľku, ktorá takéto knihy zbiera.

Hanka si chcela doma knižku pozrieť. Viackrát sme si poprezerali obrázky a prečítali veršičky. Nič zvláštne som si nevšimla, až kým sa Hanka pri jednom veršičku nespýtala:⁴⁸ „Prečo tie panie popadajú do priekopy?“

Fakt. Všetci jazdia poriadne – páni, sedliaci, šľachtic – každý, samozrejme, svojím spôsobom. Len panie popadajú do priekopy.

V tejto knižke nachádzam to, čo skonštatovala už Kate Millett⁴⁹ – že muž tej najnižšej spoločenskej triedy je ešte vždy spoločensky postavený vyššie než ženy z najvyšších tried.

Tento veršič ukázať deti tejto životnej múdrosti. Zavrela som knižku, nevedela som, čo mám Hanke povedať, a tak som to uzavrela ako žart. No to bolo odo mňa tiež hlúpe, veď na koho účet sa tu žartuje?

15. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Hanka a Jurko sa spolu hrajú. Chcú sa vyzliecť donaha. Jurko si nevie odopnúť gombíky na košeli. Hanka to už vie. Automaticky jej poviem: „Nože odopni Jurkovi tie gombíky.“

Hanka poslúchne. Muž sa nemusí namáhať a učiť niečo robiť, veď sa vždy nájde malá či veľká žena, ktorá ho obslúži.

Deti hopsajú okolo nás vyzlečené donaha, máma Jurka viackrát láskyplne osloví: „Ty môj cípček zlatý.“ Chlapčekom pohlavný orgán je takou pevnou súčasťou jeho osobnosti, že môže zastupovať jeho oslovenie. Rozhodla som sa, že tiež pomenujem Hankin pohlavný orgán menom zastupujúcim osobnosť, a začala som hovoriť o jej „babuľke“, čo Hanka okamžite prijala.

20. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Hanka reve od zlosti, pretože sa jej nedarí obliecť si ponožky. Pošlem za ňou Jurka, aby jej pomohol. Jurko to spraví, kľakne si pred ňu, namáha sa, ako to už veľakrát predtým robila ona.

No táto scénka mi je nepríjemná. Pôsobí trápne a nezvyklo. Musím sa vedome ovládať a myslieť na veľa obrátených situácií, aby som hneď nezasiahla a Jurka neodbremlila. Pôsobí tak na mňa vari nezvyklosť toho, že „muž“ obsluhuje „ženu“?

25. júl 1984 (2 roky, 11 mesiacov)

Jurko prišiel celý natešený so svojim rozkošným nákupným košíkom a povedal, že si ho vezme so sebou k babičke, ktorú sa práve chystáme navštíviť.

Keď sme k nej prišli, zareagovala babička takto:

„Ach, Jurko, priniesol si si ku mne kufrík s náradím. A práve teraz nemám nič na opravovanie.“

Je jedno, čo chlapec robí alebo čo drží v ruke, v každom prípade sa to interpretuje ako mužský predmet, hoci to často protirečí chlapcovým záľubám. Vedela som, že Jurko jednoducho rád nosí so sebou svoj nákupný košíček, keď ide preč z domu.

1. august 1984 (3 roky)

U babičky v záhrade je rozložený malý bazénik. Hanka a Jurko sú ním nadšení. Obaja sa rýchlo vyzlečú a Jurko sa v plnom behu okamžite vrhne do vln. Hanka sa, naopak, pohybuje trochu opatrne a vstupuje do vody pomaly, najprv jed-

nou, potom druhou nohou. Potom čo si to dva či tri razy vyskúšala, sa už do vody vrhá aj ona. Ale babičkin prvý komentár sa už nedá vymazať:

„Typické dievča, však, tá naša Hanka, je taká opatrná, a ako odvážne Jurko skočil do vody.“

Jurko práve strávil tri týždne pri mori, pre Hanku to bol prvý kúpeľ sezóny.

3. august 1984 (3 roky)

Hanka sa s Klausom hrá na remeselníkov, so mnou na sedliakov s koníkmi, s Jurkom na motorkárov, s Táňou na doktora a s Klaudiou na klaunov. Hoci názvy všetkých týchto povolání — až na klauna — sa bežne vyskytujú aj v ženskom tvare, v hre sa zásadne opakujú len mužské varianty. Hrám tú hru tiež a počúvam, čo sa deje.

Keď je teraz Hanka motorkárom, úplne sa zmení. Hovorí hlbokým hlasom, je skúpa na slovo, ale hovorí veľmi úsečne, hlasnejšie a požadovačnejšie než obvykle. „Hej, ty“ sa pritom vyskytuje častejšie. Privoláva ma k sebe širokým gestom. Chodí naširoko rozkročená — ako keď John Wayne kráča v ústrety západu slnka. Je karikatúrou muža, no domnieva sa, že práve takto „muža“ stelesňuje. Zrejme to odpozorovala od mužov pri mnohých príležitostiach. Klausovi sa Hankina hra nepáči a dáva jej to najavo. Prečo asi? Nie je takto jeho zlaté dievčatko? Jurko sa hrá takisto, a nikto mu v tom nebráni. K nemu sa to, skrátka, hodí.⁵⁰

14. august 1984 (3 roky)

Elena, mama päťročného Martina, sa zasa raz sťažuje na nedostatočný záujem svojho syna o bábiku. Vidí teraz v škôlke,

ako pekne sa dievčatá s bábikami spolu hrajú, a čuduje sa vraj, prečo sa jej syn tiež tak nehráva.

Lenže v ďalšom rozhovore vyjde najavo, že Elena sa s Martinom nikdy s bábikou nehrala, nikdy ho nepodnietila k hre s bábikou nejakým nápadom (napríklad, nože pozri, ako je bábike zima a pod.), ba dokonca ani sama si nikdy nepredstavovala, že by Martin mohol s bábikou zaobchádzať tak ako dievčatá. Skutočnú hru s bábikami nikdy nespájala so svojím synom. Priznala, že to všetko videla u kamarátok svojho syna a ich matiek, ktoré spolu nakupovali pre bábiku oblečenie, šili alebo štrikovali na bábiku, starali sa o ňu a týmto spôsobom učili svoje dcéry, ako sa s bábikou hrať.

Nedala mu svojim zdržanlivým postojom najavo, že bábika je preňho v zásade nezaujímavá?

15. august 1984 (3 roky)

Trávime víkend u priateľov na gazdovstve.

Doma Hanka nezvykne pozeráť telku. No tu bola práve v miestnosti, kde sa starší syn domácich pozeral na film, v ktorom muž bije ženu. Nebola som tam. Hanka pribehla veľmi rozrušená s hlasitým plačom ku mne do kuchyne a vzlykajúc mi hovorila, že nejaký muž bije ženu. „Prečo, mami, prečo ju môže biť?“ Nevieť odpovedať. Zamieša sa do toho domáca: „Pretože je jednoducho zlý.“ Nie je to, samozrejme, odpoveď na Hankinu otázku, prečo to ten muž smie. Muž to jednoducho robí, aj keď to znamená, že je zlý.

16. august 1984 (3 roky)

Prišla k nám suseda. Zhovárame sa.

Hanka sa nudí. Mraučí a ja sa už-úž idem rozčúliť, no su-

seďa pochopí situáciu a upúta Hankinu pozornosť na to, že jej bábika je holá. Treba ju obliecť a, samozrejme, predtým aj umyť atď. Hanka sa toho chytí a pokoj je zachránený, hoci hra s bábikou ju nadiľho nezamestná. Ak by šlo o chlapca, určite by suseda obrátila jeho pozornosť na auto, bager alebo stavebnicu.

Hanka dnes očividne nemá svoj deň. Nepohodli sme sa. Vyhýbame sa jedna druhej, až kým Hanka nepríde ku mne a zaliečavým tónom nepovie: „Mami, teraz som už zasa dobré dievčatko.“

Potom vyjde do záhrady, prinesie odtiaľ lopatku s metlou a vraví: „Teraz ti upracem dom, mami, teraz som upratovačka.“

Som zhrozená, nemyslela by som si, že aj toto môže byť výsledok mojej výchovy, ak by som si neprečítala v denníku z 30. marca 1984 niečo iné. Ako často sa mi stalo niečo také, že to malo na Hanku napokon tento účinok? Hanka použije označenie ženského rodu pre upratujúcu osobu bez najmenšieho zaváhania.

17. august 1984 (3 roky)

Bicyklujeme sa s Hankou večer trocha po uliciach. V malej bočnej uličke zbadám veľkú plagátovaciu plochu s vyobrazením nahej mladej ženy, ktorá má ruky spútané reťazami. Vyzerá to, akoby bola zavesená na stene. Tvár mladej ženy nevyjadruje bolesť ani cit — je kompletne nalíčená, pekne učešaná a na perách jej pohráva úsmev.

Som zhrozená a chcem odľákať Hankinu pozornosť, aby si plagát nevšimla. Zbytočne, už ho zbadala a pýta sa: „Mami, prečo je tá teta holá a na rukách má reťaze? Je zlá?“

Počas niekoľkých dní zažila Hanka prostredníctvom médií už dvakrát brutalitu voči ženám. Môžem svoju dcérku

vôbec vychovať tak sebavedome, aby jej v hlave neutkvelo posolstvo o žene ako o zotročenej bytosti a aby táto predstava nezohrala úlohu v jej vlastnej fantázii a chápaní seba samej?

20. august 1984 (3 roky)

Zasa máme na návšteve babičku. Pred spaním kladie Hanke na srdce, že si má upratať hračky. Hanku potom vychváli, samozrejme, že sa k chvále pridám. Viac som o tom nepremýšľala. Chvála prišla automaticky, veď je to príjemné, keď je všade upratané.

Dnes večer prišla Hanka ku mne so slovami: „Teraz upracem a potom všetko poumývam, a potom budem dobré dievčatko, pravda, mami?“

Krista mi na túto tému rozprávala toto:

„Keď som dnes Jurkovi prikázala, aby si upratil izbu, priechil sa a kričal na mňa: ‚Nie, ty upratuj!‘“

Na moju odpoveď, že mi to ani vo sne nenapadne a že si to má urobiť sám, zareagoval: ‚Tak nech uprace Klaudia (sestra)!‘“

Dievčatko si už vytvorilo súvislosť medzi „dobrotou“, upratovaním a sebou, chlapček odmieta takúto trúfalú požiadavku a deleguje upratovanie výhradne na ženy. Jeho otec mu pritom napodiv na um nezišiel.

Prírodzene, aj u Hanky sa ešte dostaví mnoho situácií, keď si nebude chcieť upratať, ale východisko bolo pre obe deti veľmi rozdielne.

Jurko mi sedí na kolenách a listujeme si v nejakom časopise. Zrazu sa na jednom obrázku objaví zvodne a bezmocne hľadajúca žena. Jurko na ňu ukáže a povie: „Ty si len baba a ja som chlap.“

22. august 1984 (3 roky)

Vezieme sa s Hankou autom do mesta. Všade vládne pokoj. Zrazu sa Hanka spýta: „Mami, som chlapec, pravda?“

Zarazím sa a reagujem otázkou: „Prečo sa na to pýtaš?“

Hanka: „Lebo Jurko stále hovorí, že som len dievča a že on je chlapec. Mami, pravda, som už chlapec?“

Bola to srdcovúca, naliehavá otázka a Hanka očakávala, že prisvedčím. Tento problém ju očividne veľmi hlboko zamestnával. Bola som príliš šokovaná, než aby som jej to teraz v aute mohla vysvetľovať, preto som radšej odvetila to vyslobudzujúce áno.

29. august 1984 (3 roky)

Čítam Hanke a Jurkovi príbeh o krtkovi Grabovskom. Keď prídem na miesto, kde vymeriavajú lúku, môj hlas klesne. Rozprávam pomalšie a zreteľnejšie – všetko v mojom prejave poukazuje na mimoriadnu dôležitosť toho, čo sa deje. „A potom prišli muži, všetko vymerali a postavili domy.“ Deti posolstvo pochopili: muži + stavba domov = dôležité.

30. august 1984 (3 roky)

Sme s Hankou u Jurka a Kristy. Jurko dnes do Hanky stále zapára a je k nej agresívny. Jeho mama Krista sa tentoraz ne-správa pri ich hádke pasívne a nenecháva ako zvyčajne všetkému voľný priebeh, nech sa presadí silnejší, ale intenzívne slovné podporuje Hanku v jej obranných stratégiách tým, že sa od Jurkovho správania jednoznačne dištancuje a Jurko ostáva so svojím správaním sám. Možno ju jej syn dnes tiež rozčuľuje.

Ja som v tejto veci tiež na Hankinej strane.

Hanka sa na Kristu díva, všimla som si, ako vehementne reaguje na jej povzbudzujúce pohľady. Z Hankinho správania zmizla aj posledná stopa váhavosti, pri nadávaní i bitke prejavuje nevidanú istotu a cieľavedomosť. Jurko reaguje ústupom, tak ako to predtým vždy robila Hanka. Má plač na krajíčku a už len nadáva Hanke, že je hlúpa.

Žasnem, ako veľmi pôsobí iná atmosféra na správanie dieťaťa a ako rozhodujúco ovplyvňuje jeho sebavedomie fakt, že ho jeho okolie podporuje. Je to, pravdaže, banálna múdrosť, ale som si istá, že na to nikto nemyslí, keď dievčatám pripisuje bojzlivé, zdržanlivé správanie ako vrodené.

Dnes atmosféru určovalo odmietnutie *jeho* správania. Nebol normou, ktorej sa mala Hanka prispôbiť (bráň sa, neboj sa, vydrž atď.); dnes predstavovala normu Hanka a hneď bolo jej „dievčenské“ správanie iné.

2. september 1984 (3 roky)

Hanku veľmi zamestnáva, že čoskoro pôjdem do práce a ona do škôlky. Pýta sa ma, keď ide spať: „Mami, to nie je taká naozajstná práca, ako majú ockovia, pravda, ale len taká maličká práca doma?“

9. september 1984 (3 roky)

Sme vo Švajčiarsku na túre s Kristou, Jurkom, jeho otcom a vychovávateľkou, ktorá je s nami, aby si deti na ňu zvykli.

Obe deti jazdia na paliciach ako na motorkách. Jedna z „motoriek“ sa pokazila a treba ju opraviť, pustia sa do práce náradím z vetvičiek ležiacich okolo. Jurko si zvolil nožík, Hanka skrutkovač, pretože – ako povedala – „nožom sa

predsa motorka opraviť nedá“, čo je napokon aj pravda. Chlapec teda v tomto prípade nebol technicky kompetentnejší. Nikto si to zvlášť nevšíma. Hanka sa po chvíli a viacerých „břm“ a „čtd“ zdvihne od svojho opravovania a skonštatuje, že oprava je hotová. Môžeme ísť ďalej. Dospelí sa chystajú znova vyraziť, keď tu Jurko hlasno zaprotestuje: „Ešte to nie je hotové.“ Všetci štyria dospelí okamžite zastanú a prizerajú sa Jurkovmu opravovaniu. Asi o pätnásť sekúnd Jurko vstane a vraví: „Teraz je to hotové.“ Všetci pokračujeme v túre. Hoci sa vo veci náradia prejavil ako menej kompetentný, je pre nás jeho tvrdenie ohľadne trvania opravy rozhodujúce a signalizuje Hanke, že o ňu vlastne vôbec nejde.

O desať minút sa motorky zasa pokazili. Teraz si len Jurko nájde paličku na opravovanie, Hanka opravovať nechce. Pýtame sa jej prečo a ona odpovie: „Nie som mechanik.“ Na otázku prečo povie „neviem“ a smutne stojí vedľa Jurka. Prehovoríme ju, aby si predsa len nejaké náradie našla, a teraz ním teda šťuchá do svojej motorky, až kým Jurko nevydá povel, že môžeme ísť. Zasa ho všetci poslúchneme. Nikomu nenapadne opýtať sa Hanky, čo si o tom myslí ona, či je aj jej oprava už hotová. Zdá sa, že by ešte „opravovala“, no na rozdiel od Jurka v predchádzajúcej situácii, Hanku jednoducho prehládame.

Radosť z techniky sa ženám veľmi zavčasu berie, mužom sa dominancia veľmi zavčasu dáva.

10. september 1984 (3 roky)

Neskoro popoludní je Jurko už asi unavený, alebo má z nejakého iného dôvodu zlú náladu. Pri hre často bolestivo búcha Hanku rôznymi palicami, ktoré deti vlečú so sebou, alebo ju sáče. Hanka je, pochopiteľne, tiež už unavená, rozplače sa a považuje to za zámer. Jurkov otec sa vysmieva Hanke, že

plače, a znevažuje ju. Sme tam tri ženy, prizeráme sa tomu, ale nezakročíme. Ani slovo Jurkovi, že by mal dávať pozor alebo sa neoháňať takými veľkými palicami.

Chlapec síce situáciu svojím správaním vyvolal, ale tlak sa znova vyvíja na dievča kvôli jeho reakcii. Nemá plakať, keď jej chlapec ubližuje. Chlapec však nemusí s ubližovaním prestať.

11. september 1984 (3 roky)

Hanka sa ma na salaši spýta: „Mami, vyzerám ako pobehaj, keď mám také krátke vlasy?“

„Ty si moja pobehajka,“ odpoviem.

Hanka však nechce byť pobehajka a trvá na pobehajovi. O hodinu vidí svoj odraz v mojich slnečných okuliach a ustarostene konštatuje: „Ešte stále mám krátke vlasy.“

Spýtam sa: „Prečo ťa to zaujíma?“

Hanka: „No lebo potom som pobehaj.“

12. september 1984 (3 roky)

Deti idú spať. Hanka a Jurko sa vyzliekli, Jurko si nechá šaty rozhádzané na zemi. Keď ho otec napomenie, aby si ich upratol, vezme Jurko svoje šaty, odnesie ich do kuchyne, hodí ich Kriste pod nohy a povie: „Ty upratuj – nie ja.“

13. september 1984 (3 roky)

Robíme túru na salaš. Hanka oznámi, že musí cikať, pripojí sa aj Jurko. Hanka si čupne, Jurko po nej opakuje. Krista podíde k nemu, najprv sa chichoce a potom sa nahlas rozo-

smeje. Aj ostatných dospelých upozorní, ako chce Jurko cikať. Aj Jurkov otec sa na celé kolo smeje. Potom Krista Jurka schmatne, prenesie ho asi o päť metrov ďalej, postaví ho na okraj zrázu a vraví: „Pozri, teraz môžeš cikať ďaleko a hlboko tam dole. Nože si vyber vtáčika.“

Jurko to urobí a zožne rodičovskú chválu. Obaja stoja vedľa neho a celí natešení rozprávajú o tom, ako jeho vtáčik stojí a trčí dopredu. Chvália ho, ako pekne ciká.

Hanka stála po celý čas vedľa, pri cikaní ju nikto neobdivoval. U nej je to — ako sa zdá — celkom normálny telesný úkon. Po celý zvyšok dňa behá bez nohavičiek a pri každom cikaní vystrkuje brucho dopredu, aby dostrekla čo najďalej.

Pri zostupe zo salaša sa deti hrajú na to, že ma uväznia. Hanka ma pevne schmatne za zápästia a vraví: „Tak teraz ťa spútam a potom ťa obesím.“

„Prečo?“ spýtam sa.

Hanka: „Pretože si žena.“

Zdá sa, že plagát so spútanou ženou, ktorý sme pred niekoľkými týždňami videli, neostal u mojej dcéry bez odozvy. Ako to asi pôsobí na chlapcov?

16. september 1984 (3 roky)

Na túre natrafíme na malý posed. Z predchádzajúcich túr už viem, že Hanka sa naň vrhne, bude po ňom liezť a cvičiť na ňom. Jurko ho zbadá ako druhý a chce robiť to isté, čo Hanka. Aj on sa k nemu rozbehne, odstrčí Hanku nabok a lezie po ňom. Hanka teraz stojí vedľa a pozerá sa na Jurka. Keď Jurko preliezol, prelieza ona. Jurka nikto neupozorní, že aj on by mal Hanku nechať liezť ako prvú. Stojíme s Kristou vedľa a zhovárame sa o probléme, ktorý sa zasa prejavil v tejto scénke. Jurko sa totiž riadi takmer výlučne Hankinými nápadmi, hrozí, že všetko už bude len opakovať po Hanke a nič

si nevymyslí sám. Krista si myslí, že to je na úkor jeho osobnostného vývinu.

Nehovoríme o tom, že chlapec si osvojuje nápady dievčata, robí z nich svoje vlastné a pri ich realizácii odsúva dievčata nabok. Nepovažujeme za problém, že by osobnostný vývin dievčata mohol trpieť tým, že ju chlapec hneď na začiatku realizácie jej nápadov odsúva a že sa musí prizerať, ako tú či onú činnosť chlapec robí ako prvý.

Je to tak ako v rodovo zmiešaných rozhovoroch, kde sa nápad či myšlienka ženy jednoducho prepočuje, až kým ju zasa nezopakuje muž, ktorý ju prednesie a získa všeobecnú pozornosť.⁵¹ Dievčatá si už zavčasu majú zvykať na to, že realizovanie vlastných myšlienok a nápadov im nepatrí, že sa od nich očakáva nanajvyš opakovanie, že aktivita má prichádzať od chlapcov.

Tak toto je teda tá naša „vrodená“ ženská pasivita — alebo nie?

17. september 1984 (3 roky)

Prechádzame sa po brehu jazierka a stretneme ženu s kočíkom, vedľa nej kráča asi trojročný syn. Chlapček ťahá popri brehu po vode loďku. Upozorním Hanku: „Pozri, Hanka, v kočíku je bábätko. Nože sa naň choď pozrieť.“

Nepovedala som: „Pozri, tam je loďka, nože sa s ňou choď pohrať.“

A potom sú vraj ženy od prírody zamerané na osoby a muži na veci.

Hanka ma žiada, aby sme zatelefonovali päťročnému Martinovi. Vytočím číslo, počujem, ako niekto zdvihne slúchadlo, no potom počuť len dýchanie. Žiadne meno, žiadne prosím — nič. Domyslela som si, že to je Martin, a poprosím ho, aby mi k telefónu zavolať mamu. Počujem posledný hlas-

ný vzdych, potom sa ohlási Elena. Okamžite ospravedľňuje Martina:

„Odmieťa používať konvenčné slová, je to typicky mužské správanie, vždy sa sústreďí len na to podstatné. Nie je to ako u žien a dievčat, ktoré dokážu toľko rapotať, je to jednoducho muž.“ Z môjho hľadiska to bola jednoducho nešikovnosť, no čokoľvek „muži“ robia, nikdy sa to nehodnotí negatívne.

Večer sa koná stretnutie dospelých pre prípravu detskej herne. Vychovávateľka rozpráva, ako sa pri hre štyroch detí (tri dievčatá a jeden chlapec) Jurko niekedy dostáva do defenzívy, aj on by chcel byť dievčatko a trvá na tom, že aj on môže mať bábätko.

Na tvári jednej z matiek sa zrkadlí zhrozenie. Hovorí, že by to pre Jurka mohlo byť veľmi traumatizujúce v jeho vývine ako muža a že by z toho mohli vzniknúť identifikačné krízy.

Keď chce byť dievčatko chlapcom, reagujú dospelí inak. Smejú sa, napríklad ako v Južnom Tírolsku, keď sa dievčatá cítili so svojimi krátkymi účesmi ako chlapci. Všetci to považujú za veselé a nikto si neláme hlavu nad identifikačnými problémami dievčatka ako ženy.

18. september 1984 (3 roky)

Hanka vidí na zemi ležať obal platne s klasickou hudbou. Pýta sa: „Hrá tam tento ujo?“ A ukáže na obrázok. Odpoviem jej, že áno. V tom okamihu si spomeniem na situáciu pred jedným rokom (pozri *20. november 1983*), keď som nepochopila, prečo Hanka pripisuje hranie hudby len mužom. Teraz mi to došlo. Prezrela som obaly našich platní a zistila som, že z 95 platní len tri zdobia obraz ženy, z toho ide v dvoch prípadoch o klasické maľby ženských postáv a v tre-

ťom o obrázok bábiky. Ostatné obrazy sú krajinky, pohľady na mesto, hudobné nástroje a mužské tváre — stále znova a znova, v skupine ako kvarteto alebo orchester, alebo ako veľký majster.

Jasné, že potom je hudba záležitosťou mužov.

Na obaloch platní populárnej hudby to nie je omnoho lepšie. Žena je len na tých obaloch, kde je ona hlavnou hviezdou.

Hanka z ničoho nič poznamená: „Mami, už svoju babuľku (jej pohlavie) neštekľím.“

Spýtam sa, prečo už nie.

„No, lebo ani Jurko to nerobí.“

Namietnem: „Ale veď Jurko nemá babuľku.“

Hanka: „Prečo má Jurko len vtáčika?“

Ja: „Pretože je chlapec.“

Na to Hanka ľútostivým, sklamaným, súcitným tónom povie: „Ale to nevádi, pravda, mami, že Jurko nemá babuľku?“ V jej hlase zaznieva: Aj tak ho mám rada.

19. september 1984 (3 roky)

Hanka a Jurko sa polonahí hrajú a behajú po dome. Popoludní je naplánované spoločné podujatie všetkých detí z detskej herne s rodičmi. Musia sa teda obliecť. Hanka si chce obliecť sukňu. Je mi to jedno, tak si ju vyberie z komody.

Jurko stojí na schodisku a na plné hrdlo žiada aj pre seba sukňu. Ignorujem ho a idem do kuchyne pripraviť niečo na jedenie. Jurko príde za mnou do kuchyne, zastane si predo mnou a opakuje svoju žiadosť. Nepoviem mu, samozrejme, nie, ale snažím ho nejakým jedlom od toho nápadu odlákať. Jurko sa nechá odpútať a je. Uľavilo sa mi a myslím si, ako som sa len šikovne dostala z tej ošemetnej situácie, no v tej chvíli znova začne žiadať sukňu. Zmocňuje sa ma nevoľa

a zisťujem, že pociťujem značný odpor voči vyplneniu tohto neškodného priania. Napokon je v detskej herni spolu so štyrmi dievčatami jediný chlapec, a navyše ešte aj vychovávateľka, hoci obvykle nosieva nohavice, si občas oblečie aj sukňu. Jurkovo prianie teda nesvedčí ani tak o hlbokom psychickom narušení ako jednoducho o túžbe podobať sa ostatným v skupine.

Lenže aj tentoraz ho prepočujem a vyjdem z izby bez odpovede. Veľmi sa hnevám, že ho nemôžem jednoducho navliecť do nejakej sukne bez toho, aby som to musela špeciálne zdôvodňovať. Môj mozog sústredene zhladáva dôvody. Vďaka bohu, práve mi napadla spásonosná myšlienka: Veď doma žiadnu inú sukňu nemáme. Hanka má len jednu. Lenže Jurkovi toto vysvetlenie vôbec nestačí. Narieka ešte hlasnejšie. Napadne mi, že mám v pivnici odloženú Hankinu starú sukňu z minulého roka. No ešte stále mám veľké zábrany ju Jurkovi obliecť. Pripadá mi to ako zneužívanie detí. Bojím sa aj reakcie Jurkovej mamy Kristy.

Keď Jurka obliekam do sukne, po celý čas si hovorím: „Ako dobre, že jeho mama je Krista, ona to hádam pochopí; určite to vezme v pohode a nevysmeje ho ani sa neurazí.“ Mám pritom pocit, ako by som znehodnocovala nejaký Kristin vzácny klenot. Napokon sa to odvážim urobiť, pretože som si istá Kristiným postojom. V prípade všetkých ostatných matiek synov, ktoré v Mníchove poznám, by som sa neodvážila vyplniť takéto chlapcovo prianie.

Jurko má teda tiež sukňu a radostne v nej poskakuje.

Osadenstvo detskej herne sa zhromažďuje. Ani jedno dieťa Jurkovu sukňu nekomentuje. Aj Krista okamžite pochopí situáciu, keď ho zbadá, a nevraví nič. V očiach jednej z matiek sa však zračí obrovský úžas a ostatní dospelí sa nedokážu zdržať poznámok – v závislosti od konkrétneho temperamentu a s odlišnou mierou znevažovania Jurkovho odevu.

Teraz chápem, prečo chlapi znevažujú a vysmieávajú všet-

ko dievčenské. Jednak sa im dievčenské veci a činnosti zakazujú, takže im ostáva len únik do pozitívne hodnotenej mužskosti. A jednak sa prostredníctvom správania dospelých dozvedajú, že to, čo pre nich neprichádza do úvahy, je v zásade smiešne. Je to vlastne škoda. Myslím, že ich tým o niečo oberáme.

20. september 1984 (3 roky)

Po krásnom dovolenkovom dni strávenom s priateľmi ideme na večeru do hostinca. Sadnem si s Hankou na lavicu. Z ope-radla lavice vylieza na výstupok v múre, poklačiačky odtiaľ dovidí oknom do kuchyne hostinca.

Zatiaľ čo si dospelí objednávajú a zhovárajú sa, zabáva sa Hanka tým, že loží hore-dolu. Obzvlášť sa teší tomu, že sa môže natahovať s kuchynským personálom.

Vtedy príde hostinská a vraví: „No, chlapče, lúbi sa ti to tam hore tak moc, že tam stále vylézáš?“

Hanka sa na ňu vyjavene pozrie a odpovie: „Ale veď ja som dievčatko.“

Hostinská: „Myslela sem, že si chuapec, keď víš tak dobre vylézat.“

Na to niektorý z hostí poznamená: „Nie, je to dievčatko, keď sa tak zaujíma o kuchyňu.“

21. september 1984 (3 roky)

Ideme s Hankou autom do mesta vyzdvihnúť Klauza z kancelárie. Chceme zaparkovať na firemnom parkovisku, preto vytiahnem príslušný preukaz. Hanka chce, aby som jej prečítala, čo v ňom je: „Toto auto patrí Klausovi.“

Pobúrene reaguje: „Nie, mami, to predsa nie je pravda,

veď to auto patrí nám; tebe a mne a ockovi, nielen ockovi samotnému.“

Skutočne to bolo odo mňa veľmi hlúpe. Vďaka bohu sa niečo mení. Tešila som sa z poučenia, ktorého sa mi dostalo.

V poslednom čase často po večeri vravieva Hanka vždy podľa toho, kto z nás varil: „Ocko (alebo mami), to si ale dobre navaril/a.“ A ocko dostáva pochvalu rovnako často ako ja. Na rozdiel odo mňa bude pre Hanku z jej životnej skúsenosti samozrejme, že muži varia.

Večer pri hre kúzli slovami: „Hókus-pókus palica, trikrát čierna kocúrica.“

Zaplesalo mi srdce. Ženské jazykové tvary používa tak samozrejme, aké samozrejme boli pre nás doposiaľ len mužské tvary.

Začínam veriť tomu, že sa výchovou predsa len dá niečo zmeniť, aj keď toho nie je veľmi veľa. Záblesk nádeje do budúcnosti.

Január 1985 (3 roky, 5 mesiacov)

Zasa som nastúpila do práce a každý deň som od Hanky od pol ôsmej ráno do piatej večer odlúčená.

Pôvodne som chcela v denníku pre seba samu a pre Hanku pokračovať, ale zápisy sú čoraz zriedkavejšie. Už nemám čo písať a zaznamenávať, pretože už nič z toho, čo sa deje, nevidím. Už nepočujem tie poznámky, vety, neviem zrekonštruovať súvislosti, a mnohému už preto celkom nerozumiem. Už niet príbehov o tom, ako sa z dieťaťa stáva dievčaťko. Je možné, že by v Hankinom živote už nejestvovali se-xizmy? Vari sa svet zmenil tak, že odkedy pracujem, všetko to, čo som registrovala v predchádzajúcich rokoch, už neexistuje?

Na to je len jedna odpoveď: Je to, skrátka, v tom, že ako

vystresovaná matka zaťažaná početnými úlohami už nemám dosť citlivosti ani žiadnu voľnú kapacitu na vnímanie Hankinho života a jej skúseností. Veľká oblasť jej zážitkov ostáva predou mnou skrytá už len preto, že sme spolu denne len niekoľko hodín. Ďalšia časť mi uniká, pretože už neviem identifikovať súvislosti, a ďalšia, pretože už jednoducho v zostávajúcom čase nedokážem tak načúvať; moje zmysly sú zaostrené na potreby môjho povolania. A napokon som jednoducho príliš unavená na to, aby som v noci, keď je všetko ostatné hotové, ešte dala dokopy niekoľko myšlienok, dokázala sa rozpomenúť a písať.

Myslím, že tie toľko zaznávané „ženy v domácnosti“, často diskreditované aj feministkami, by si mali byť vedomé úžasnej tvorivej sily svojho spôsobu života, procesov poznávania, ktoré môžu rozvíjať. Žiadne záznamy a vývody by sa mi určite nepodarili, keby som v role ženy v domácnosti nemala v prvých troch rokoch Hankinho života toľko času na pozorovanie.